

Funded by
the European Union

The European Commission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Folkuniversitetet

ПРОГРАМА

VII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції
«Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога
в контексті наступності дошкільної та початкової освіти»
за підтримки програми Еразмус +

секція

«Environmental Education:
Synergy of Experience of Ukrainian-European Relations»

in support of the Erasmus +

within the framework of the Jean Monnet project

101085524 — EcoEdEU — ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH

Вінниця, 28-29 березня 2023 року

Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
Національний Еразмус+ офіс в Україні
Інститут модернізації змісту освіти МОН України
Інститут обдарованої дитини Національної академії наук України
Вища Школа Humanitas (м. Сосновець, Республіка Польща)
Pedagogium. Вища школа соціальних наук у Варшаві (Республіка Польща)
Зеленогурський університет (Зелена Гура, Республіка Польща)
Резекненська академія технологій (м. Резекне, Латвія)
Публічний інститут «Тракайський центр просвіти» (Литва)
Фолькуніверситет (Швеція)
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет»
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Бердянський державний педагогічний університет
Український інститут розвитку освіти. Відділ дошкільної та початкової освіти
Українська асоціація дослідників освіти UERA (Ukrainian Educational Research Association)
Громадська організація «Міжнародна асоціація сучасної освіти, науки та культури»
Громадська організація «Академія розвитку особистості»
Громадська організація «ЛогоКлуб»

ПРОГРАМА

VII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції
**«Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога
в контексті наступності дошкільної та початкової освіти»**

секція

«Environmental Education: Synergy of Experience of Ukrainian-European Relations»

**in support of the Erasmus +
within the framework of the Jean Monnet project
101085524 — EcoEdEU — ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH**

Вінниця, 28-29 березня 2023 року

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Голова

Лазаренко Наталія, доктор педагогічних наук, професор, Заслужений працівник освіти і науки України, ректор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Співголови

Коломієць Алла, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Демченко Олена, кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Заступники голови

Колосова Олена, кандидат педагогічних наук, старший викладач, заступник декана з наукової роботи факультету дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Кривошея Тетяна, кандидат педагогічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри дошкільної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Олійник Наталія, кандидат педагогічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Старовойт Леся, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мистецьких дисциплін дошкільної та початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Казьмірчук Наталія, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, заступник голови за напрямом реалізації проекту Жан Моне.

Шикиринська Олександра, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти.

Члени оргкомітету

Dzerviniks Janis, Dr. paed., Profesors, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Izglītības, valodu un dizaina fakultātes dekāns (Latvija).

Zieliński Krzysztof, dr inż. Prorektor ds. Nauczania Pedagogium Wyższa Szkoła Nauk Społecznych w Warszawie (Polska).

Famuła-Jurczak Anita, dr prof., Adiunkt, Kierownik Pracowni Logopedii, Uniwersytet Zielonogórski (Polska).

Бескорса Олена, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії і практики початкової освіти Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ, Україна), науковий стипендіат Грацького університету ім. Карла і Франца (м. Грац,

Австрія).

Ковальова Оксана, кандидат психологічних наук, завідувач відділу проектування розвитку обдарованості Інституту обдарованої дитини Національної академії педагогічних наук України.

Гуренко Ольга, доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та інклюзивної освіти, перший проректор Бердянського державного педагогічного університету.

Чайченко Станіслав, доктор фізико-математичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет».

Стрілець Світлана, доктор педагогічних наук, професор, декан факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Матвієнко Олена, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків педагогічного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Бахмат Наталія, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методик початкової освіти, заступник декана педагогічного факультету з наукової роботи та інформатизації освітнього процесу Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Осадченко Інна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та реабілітації Національного університету біоресурсів і природокористування України, голова громадської організації «Міжнародна асоціація сучасної освіти, науки та культури».

Кіліченко Оксана, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Крутий Катерина, доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Василюк Алла, доктор педагогічних наук, професор кафедри початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Коваль Тетяна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мистецьких дисциплін дошкільної та початкової освіти, заступник декана з навчальної роботи факультету дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної. Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Колеснік Катерина, доктор філософії (PhD), старший викладач кафедри дошкільної освіти, заступник декана з виховної та соціальної роботи факультету дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Стахова Інна, доктор філософії (PhD), старший викладач кафедри початкової освіти, заступник декана з міжнародної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Імбер Вікторія, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Комарівська Надія, кандидат філологічних наук, доцент кафедри початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Любчак Людмила, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
Пахальчук Наталія, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
Барановська Ірина, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мистецьких дисциплін дошкільної та початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Більська Ольга, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Поповська Оксана, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Карук Інна, асистент кафедри дошкільної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Король Альона, асистент кафедри дошкільної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Мнишенко Катерина, асистент кафедри дошкільної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Пилипенко Ярослава, асистент кафедри дошкільної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Петришина Тетяна, асистент кафедри дошкільної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ПОРЯДОК РОБОТИ ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ

10 ⁰⁰ -11 ⁰⁰	Урочисте відкриття Інтернет-конференції. Привітання учасників
11 ⁰⁰ -14 ⁰⁰	Пленарне засідання (режим онлайн)
14 ⁰⁰ -14 ¹⁵	Перерва
14 ¹⁵ -17 ⁰⁰	Майстер-класи (режим онлайн)

Робочі мови конференції: українська, англійська, польська.

РЕГЛАМЕНТ ЗАСІДАНЬ КОНФЕРЕНЦІЇ

Вітальне слово, звернення до учасників – до 5 хв.

Доповідь на пленарному засіданні – до 20 хв.

Відповіді на запитання – до 3 хв.

Майстер-класи – до 1 год.

УРОЧИСТЕ ВІДКРИТТЯ ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ

Лазаренко Наталія, доктор педагогічних наук, професор, заслужений працівник освіти і науки України, ректорка Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Коломієць Алла, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ЗВЕРНЕННЯ ДО УЧАСНИКІВ

Крайнік Петро, менеджер Національного Еразмус+ офісу в Україні.

Holeksa Marta, doktor nauk społecznych. Psychopedagog twórczości, arteterapeutka, psychoterapeutka. Akademia Wychowania Fizycznego i Sportu. Gdańsk (Polska).

Helena Isakson Molin, CEO Skolcoacherna, Folkuniversitetet (Sweden)

Arenius Anna-Karin, CEO Skolcoacherna, Folkuniversitetet (Sweden)

Гальченко Максим, доктор філософських наук, директор Інституту обдарованої дитини НАПН України.

Богданов Ігор, доктор педагогічних наук, професор, ректор Бердянського державного педагогічного університету.

Чайченко Станіслав, доктор фізико-математичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет».

Миронова Світлана, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Галус Олександр, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Олефіренко Тарас, кандидат педагогічних наук, професор, декан педагогічного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Стрілець Світлана, доктор педагогічних наук, професор, декан факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв Національного університету «Чернігівський колегіум імені Т. Г. Шевченка».

Інан Озгуен, директор та засновник Школи особистісного розвитку (Анкара, Туреччина).

Федорук Олексій, директор української суботньої школи «Родовід», співзасновник та член правління громадської організації «Український Дім в Данії», член координаційної Ради громадської організації «Ластівка» (Копенгаген, Данія).

1. ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

Інна Стахова, докторка філософії (PhD), старша викладачка кафедри початкової освіти Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПІДХОДИ ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ

Наталія Баюрко, кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри географії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

**ШЛЯХИ ЕФЕКТИВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ НА ДОСВІДІ ЄВРОПИ**

Тетяна Білик, асистентка кафедри початкової освіти, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

**ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ**

Інна Карук, асистентка кафедри дошкільної освіти, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

**ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ:
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД**

Інна Карук, асистентка кафедри дошкільної освіти, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна),

Софія Коваль, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського Україна.

**ГРА ЯК ЗАСІБ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ: ЄВРОПЕЙСЬКІ
ПРАКТИКИ**

Олена Колпакчи, старша викладачка кафедри психології, Бердянський державний педагогічний університет (Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Олена Довгань, асистентка кафедри теорії та методик початкової освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (Україна)

**ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ
ОСВІТИ ЯК СКЛАДОВОЇ ОСВІТИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

Тетяна Шаповалова, кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри педагогіки та освіти, Маріупольський державний університет (Україна)

**ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
СЬОГОДЕННЯ ОСВІТИ**

Вікторія Білоус, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ЛІСОВИХ БУДИНОЧКІВ ДЛЯ ЕКОЛОГІЧНОГО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗА ДОСВІДОМ ДАНІЇ

Єлизавета Білаш, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)
ВИКОРИСТАННЯ НІМЕЦЬКОГО ДОСВІДУ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО-СВІДОМОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Світлана Богатова, здобувачка ступеня вищої освіти «магістр», Бердянський державний педагогічний університет (Україна)
ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ

Ірина Блиндар, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)
ТВОРЧИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ УЯВЛЕНЬ ПРО ПРИРОДНЕ ДОВКІЛЛЯ: УКРАЇНСЬКІ ЗВИЧАЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Аліна Газдюк, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)
СТВОРЕННЯ ЕКОЛОГО-РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ

Ольга Граб, здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії (PhD), Мукачівський державний університет (Україна)
ІСТОРИКО-ОНТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ЕКОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ»

Оксана Говоруха, здобувачка ступеня вищої освіти «магістр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)
РОЗВ'ЯЗАННЯ ПИТАНЬ НАБУТТЯ ДОШКІЛЬНИКАМИ ДОСВІДУ ЕКОЛОГО-ДОЦІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРИРОДІ В ДОСВІДІ ТВОРЧИХ ВИХОВАТЕЛІВ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖЖЯ

Марина Гуменчук, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)
ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ІГОР У РОБОТІ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Тетяна Дитиненко, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

ДОСВІД КРАЇН ПРИБАЛТИКИ У ЕКОЛОГІЧНОМУ ВИХОВАННІ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

Валерія Дячок, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Вінницький

державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

ІДЕЇ ШВЕЙЦАРСЬКОГО ЕКОЛОГІЧНОГО РУХУ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГУМАННОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ДО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Наталія Дячук, здобувачка ступеня вищої освіти «магістр», Житомирський державний університет імені Івана Франка (Україна)

ЕКСКУРСІЯ ДО МУЗЕЮ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КРАЄЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Дарія Завадська, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)
ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВІРТУАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МАНДРІВКИ ЄВРОПОЮ

Анастасія Іскрижицька, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Житомирський державний університет імені Івана Франка (Україна)

ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Яна Кислощук, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)
НАСТУПНІСТЬ В ЕКОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ТА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ДОСВІД ЄВРОПИ

Юлія Короленко, завідувачка Комунального закладу «Дитячий навчальний заклад №26» Вінницької міської ради (Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНСЬКІ ЗАКЛАДИ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Ганна Коштовна, здобувачка ступеня вищої освіти «магістр», Бердянський державний педагогічний університет (Україна)

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ІНТЕГРОВАНОМУ КУРСІ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

Олександра Корсовська, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ ШКОЛИ МУЛЕ ДЛЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

Катерина Майстер, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ В ЄВРОПІ

Тетяна Мельник, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Вінницький

державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ БЛАКИТНИХ ТА ЗЕЛЕНИХ ДИТЯЧИХ ПАТРУЛІВ: ДОСВІД ЄВРОПИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Оксана Мокрій, здобувачка ступеня вищої освіти «магістр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)
ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анна Нечипорук, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВИХОВАННІ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

Юлія Онілова, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)
ІНТЕГРОВАНІЙ ПІДХІД ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АСПЕКТ

Вікторія Палій, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

ІНВАЙРАМЕНТАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Вікторія Пастух, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

СТВОРЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ МУЛЬТФІЛЬМІВ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ НА ОСНОВІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАКТИК

Аліна Персюк, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)
ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОЄКТІВ У РОБОТІ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ ЗА ДОСВІДОМ НОРВЕЗЬКИХ ШКІЛ

Анастасія Поліщук, здобувачка ступеня вищої освіти «бакалавр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛЬСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МИСТЕЦТВА В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ

Анастасія Окулова, вчителька початкових класів Комунального закладу «Вінницький ліцей №8» (Україна)
ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ІГОР МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ

ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» ЗА ЄВРОПЕЙСЬКИМ ДОСВІДОМ

Ірина Скрипник, вчителька початкових класів Комунального закладу «Вінницький ліцей №35» (Україна)

РЕАЛІЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ В ПРОВЕДЕННІ ЕКОЛОГІЧНИХ МАРАФОНІВ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Леся Семко, здобувачка ступеня вищої освіти «магістр», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)
ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗА ДОСВІДОМ ФІНЛЯНДІЇ

РОЗДІЛ 7. ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

Білик Тетяна. Інвайраментальний підхід до організації екологічного виховання молодших школярів	441
Граб Ольга. Аналіз поняття «екологічна компетентність».....	444
Карук Інна. Інноваційні технології екологічної освіти дітей: європейський досвід.....	447
Карук Інна, Софія Коваль. Гра як засіб екологічної освіти дітей: європейські практики.....	450
Кисла Оксана, Коваль Вікторія. Наступність у формуванні екологічної компетентності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку засобами куточку живої природи.....	452
Лупол Катерина. Сучасні тренди в дошкільній еколого-природничій освіті в контексті аналізу зарубіжного досвіду.....	456
Мокрій Оксана. Використання завдань природничого характеру як засіб формування екологічного світогляду молодших школярів: європейський досвід.....	460
Семко Леся. Інтегрований курс «Я досліджую світ» як засіб формування екологічної компетентності молодших школярів.....	462
Соборова Юлія. Екологічне виховання дітей з особливими освітніми потребами.....	465
Стахова Інна. Європейський досвід екологічної освіти майбутніх учителів (проект програми Erasmus + Jean Monnet Module EcoEdEU-101085524)	469
Marcin Bialas, Marta Holeksa. Odpowiedzialna wolność w twórczej działalności nauczyciela	471

РОЗДІЛ 7.
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ
ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

ІНВАЙРАМЕНТАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО
ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Тетяна Білик, асистент кафедри початкової освіти, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

INNOVATIVE TECHNOLOGIES OF ENVIRONMENTAL EDUCATION FOR
CHILDREN: EUROPEAN EXPERIENCE

Tatiana Bilyk, assistant of the Department of Primary School Education, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)

***Анотація.** У статті звернено увагу на особливості використання інвайраментального підходу в процесі екологічного виховання молодших школярів. Нами запропоновані завдання для учнів, виокремлено напрямки впливу інвайраментального підходу на екологічне виховання школярів.*

***Ключові слова:** інвайраментальний підхід, екологічне виховання, молодші школярі.*

***Abstract.** The article draws attention to the peculiarities of using the environmental approach in the process of environmental education of younger schoolchildren. We proposed tasks for students, highlighted the areas of influence of the environmental approach on the environmental education of schoolchildren.*

***Key words:** environmental approach, ecological education, younger schoolchildren.*

Євроінтеграційна політика нашої держави впливає на світоглядні орієнтири суспільства, актуалізує проблему емпатійного ставлення населення до навколишнього середовища, корекції ціннісних природничих установок та утвердження гуманного соціально-морального ставлення людини до природи. Формування екологічно-доцільної поведінки молодших школярів передбачає володіння ними ґрунтовними знаннями про рівноцінний симбіоз людини та природи, усвідомлення екологічних проблем нашої держави та здатність до пошуків шляхів їх вирішення; прояв гуманного ставлення до навколишнього середовища та активну участь у його збереженні. Виховання високоморальної культури поведінки дитини у природі відбувається під впливом різноманітних чинників. У наукових дослідженнях Н. Бібік, О. Біди, О. Грошовенко, Н. Лисенко, О. Пруцакової, З. Плохій, Г. Пустовіт та ін. акцентується увага на необхідності використання інноваційних підходів до формування основ екологічної культури підростаючого покоління та можливостях предметів початкової школи у реалізації завдань екологічної освіти і виховання молодших школярів. Серед інноваційних підходів до викладання природничої освітньої галузі виокремлюємо інвайраментальний підхід, що спрямований на максимальне занурення дитини у світ природи, налагодження гармонійних стосунків з природним довкіллям.

На думку Т. Юр'євої, використання інвайраментального підходу в освітньому процесі молодших школярів має на меті сформувати дбайливе ставлення до навколишнього середовища через забезпечення «живого спілкування» з ним. Використання такого підходу дає можливість викликати особистісні установки на взаємодію з природою, поставити себе на місце того чи іншого природного об'єкта, зануритися у його простір, ситуацію чи обставини, активно та самостійно діяти. Дослідниця наполягає на тому, що варто пам'ятати, що недооцінка важливості морально-етичних почуттів під час споглядання навколишнього середовища, як показує практика, призводить до прагматичного засвоєння матеріалу, збайдужілого ставлення до природи. Імплементация інвайраментального підходу у процес вивчення природничої освітньої галузі сприяє:

–*пізнавальному розвитку дитини* (створення умов для пізнавальної діяльності, експериментування з природним матеріалом, систематичних спостережень за об'єктами природи; формування інтересу до явищ природи, пошуку відповідей на питання, які цікавлять дитину);

–*еколого-естетичному розвитку* (звернення уваги дитини до оточуючих природних об'єктів, формування вміння бачити красу природного світу, різноманітність його фарб і форм);

–*оздоровлення дитини* (використання екологічно безпечних матеріалів для оформлення інтер'єру, іграшок; грамотне оформлення, озеленення території, створення умов для екскурсій, уроків на свіжому повітрі);

–*формуванню моральних якостей дитини* (створення умов для регулярного догляду за живими об'єктами і спілкування з ними, виховання почуття відповідальності, бажання і вміння зберегти навколишній світ природи);

–*формуванню екологічно грамотної поведінки* (молодший школяр має бути здатен до раціонального природокористування, догляду за тваринами, рослинами; помічати естетичну виразність природи, уміти насолоджуватися нею та цінувати);

–*екологізації різних видів діяльності дитини* (створення умов для самостійного дослідження та вивчення природничого матеріалу молодшими школярами; використання природного матеріалу на усіх уроках у початковій школі і т.д.) [6].

У своїх дослідженнях Ю. Швабл наголошує на важливості інвайраментального підходу, що передбачає, в свою чергу, засвоєння природничих уявлень на основі цінностей переживання, відносин і творчості; застосування ігор, цікавих бесід, різноманітних видів діяльності, які б сприяли розвитку почуття власної гідності, допомогли б учням стати більш відкритими, доброзичливими, комунікативними, активними у розв'язанні різного роду життєвих ситуацій [5, с. 34]. О. Грошовенко наполягає на тому, що інвайраментальний підхід яскраво презентує пріоритет гуманістичних цінностей у діяльній взаємодії молодшого школяра з природним довкіллям. У процесі навчання дитина має на внутрішньому, глибинному рівні зрозуміти, що природа є колискою життя, а завдання людини оберігати та дбати про неї. Тому важливо у контексті цього підходу, на думку дослідниці, забезпечити максимальний вплив на емоційно-чуттєву сферу учнів, а також сприяти розвитку інтелектуальної та дієво-практичної сфери [1, с. 3]. Доречним буде використання під час уроків, екскурсій *пластичних етюдів* (учні відображають рухами основні дії об'єктів природи, наприклад «Осіній листочок», «Весняна квітка», «Сніжинка», «Бджілка-трудівниця», «Вальс планет»); *ігор-драматизацій, театральних постановок* (діти входять в ролі природних об'єктів та інсценізують їх діяльність, наприклад «Розмова двох кішок», «Рукавичка»); *словотворчої діяльності* (діти збагачують словниковий запас, наприклад, вправи «Зроби комплімент квіточці», «Подружися із кошеним»); *прийомів перевтілення* (пропонуємо дітям уявити себе певними об'єктами природи та розповісти про себе). Наприклад:

Сонячний промінчик

Уявіть себе сонячним промінчиком, який опускається на землю та дарує усім тепло, радість. Від його дотику розквітають квіти, гучно щебечуть птахи, переливаються усіма кольорами веселки краплинки води, гучніше дзюрчить струмок. Які почуття Вас наповнюють? Що Ви відчуваєте?

Ялинка

Уявіть себе на місці ялинки, яку хочуть зрубати на новорічне свято. Опишіть свої відчуття.

Виконуючи подібні вправи, діти ідентифікують себе із тими чи іншими об'єктами природи, переживають їх емоції як свої власні, що сприяє засвоєнню екологічних норм та правил поведінки. В основу кожного завдання має бути покладена реальна, особистісно значуща, цікава, емоційно збагачена ситуація, спрямована на розвиток у дитини здатності

власною працею зберегти окремі об'єкти довкілля. Як приклад пропонуємо декілька ситуацій:

Лісове озеро

Миколка з своїм другом Васильком пішли до парку на прогулянку. Посеред парку хлопці побачили красиве озеро, по якому плавали лебеді. Птахи були величні та прекрасні. Але все навкруги було встелене сміттям: валялися пусті бутылки, пакети.

- Треба прибрати, – сказав Миколка.
- Та ні, давай краще інше місце пошукаємо для розваг, – відповів Василько.
- Та й пішов.
- Перед лебедями соромно, – подумки промовив Миколка. І взявся збирати сміття.

Проаналізуй позицію обох хлопчиків. Скажи, а як би вчинив ти?

Ромашка

Оленка та Миколка після канікул у бабусі повернулися додому, в місто, до батьків. Вранці мама повела Оленку до дитячого садочка. На клумбі Оленка побачила красиву, білосніжну ромашку, на її пелюстках переливалися краплинки роси. Ромашка пахла теплим літом та медом. Оленка підбігла до ромашки та захотіла зірвати її, щоб подарувати мамі.

Як ти вважаєш, чи зірве дівчинка квітку? Щоб ти зробив би на її місці?

Друг

Наступила холодна осінь. Йшли затяжні дощі, дув пронизливий вітер.

Оленка та Миколка сиділа вдома, у теплій та затишній оселі, та пили теплий чай. Раптом, за вікном їхнього будинку почулося чиєсь жалібне скавчання. Діти визирнули у вікно, на дворі вони побачили маленьке цуценя, що прибігло до їхнього двору. Песик був худий та втомлений, він дивився на дітей великими, сумними очима. Оленка та Миколка одягнулися, вийшли на вулицю, погукали цуценя на ганок будинку, винесли йому поїсти. А потім поставили ящик з теплим хутром, де цуценя зручно вместилося та заснуло.

А як би вчинив ти? Розкажи, чи допомагаєш ти бездомним тваринам.

Таким чином, інвайраментальний підхід пропагує побудову гармонійних стосунків дитини та навколишнього середовища. Учні засвоюють основи гуманної поведінки у довкіллі, які згодом трансформуються в особистісну поведінкову культуру. Інвайраментальний підхід реалізується в завданнях, які сприяють збагаченню емоційно-ціннісного досвіду спілкування молодших школярів з природою, вибору правильної позиції, екологічно доцільного типу поведінки в природі. Позитивний результат розв'язання завдань такого типу слугує зразком дбайливого, милосердного ставлення до природи. Особливе місце займають вправи, в яких пропонується дітям виконати конкретні завдання: впізнати, повернути на місце, виконати операцію, дію, надати допомогу. У процесі виконання таких завдань учні набувають умінь спостерігати, зіставляти, порівнювати, виділяти основне, бачити проблему і вчасно приходити на допомогу.

Список використаних джерел

1. Грошовенко О.П. Формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Вінниц. держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2007. 16 с.
2. Грошовенко О.П., Пахальчук Н.О., Стахова І.О. Технології формування природничо-екологічної компетентності молодших школярів. *International scientific and practical conference «Pedagogy and Psychology in the Modern World: the art of teaching and learning»*: conference proceedings, February 26–27, 2021. Vol. 2. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2021. С. 31-34.
3. Карук І.В. Дефінітивний аналіз і сутність поняття «експериментальна діяльність». Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія, 2020. Випуск 61. С. 30–35.
4. Крутій К.Л., Стахова І.А. Природничо-наукова підготовка майбутніх учителів початкової школи засобами STEAM-освіти. Сучасні інформаційні технології та інноваційні

методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Випуск 51 / редкол. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2018. С. 391–395.

5. Соціально-психологічні засади становлення екологічно орієнтованого способу життя особистості : монографія / Ю.М. Швалб, О.Л. Вернік, О.О. Вовчик-Блакитна, О.В. Рудоміно-Дусятська [та ін.]; за ред. Ю.М. Швалба. К.: Педагогічна думка, 2015. 216 с.

6. Юр'єва Т. Сучасні підходи до ознайомлення дошкільників з природою. URL: http://kp-pnvo.pp.ua/wp-content/uploads/2019/04/st_yuruyva.pdf

7. Rudyshyn, S., Stakhova, I., Sharata, N., Berezhovska, & T., Kravchenko, T. (2021). The Effects of Using a Case Study Method for Environmental Education. International Journal of Learning, Teaching and Educational Research. Vol 20, No 6 (2021). P. 319-340. URL : <https://doi.org/10.26803/ijlter.20.6.17>.

АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ЕКОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ»

Ольга Граб, здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії (PhD)
Мукачівський державний університет (Україна)

ANALYSIS OF THE CONCEPT OF «ENVIRONMENTAL COMPETENCE»

Olha Hrab, student of higher education (PhD)
Mukachevo State University (Ukraine)

***Анотація.** В статті розкривається сутність поняття «екологічна компетентність», подано результати контент-аналізу визначення поняття «екологічна компетентність» у вітчизняних наукових працях, схарактеризовано критерії екологічної компетентності вихователя дітей дошкільного віку.*

***Ключові слова:** компетентність, екологічна компетентність, діти дошкільного віку.*

***Abstract.** The article reveals the essence of the concept of «ecological competence», presents the results of content analysis of the definition of «ecological competence» in domestic scientific works, characterises the criteria of ecological competence of preschool children's educator.*

***Key words:** competence, environmental competence, preschool children.*

Одним з провідних підходів системи освіти є компетентнісний підхід як до розвитку особистості, так і до процесу її навчання і виховання. Компетентнісний підхід розглядається як спрямованість освітнього процесу на досягнення кінцевих результатів, якими є сформованість відповідних компетенцій і компетентностей. В концепції екологічної освіти України наголошується, що вагомою передумовою до гармонійного розвитку держави є набуття громадянами екологічних знань та формування свідомої, екологічно доцільної поведінки.

Становлення світогляду людини відбувається упродовж всього життя. Започаткування цього процесу припадає на період дошкільного дитинства. В означений віковий період дітьми здобуваються знання про об'єкти та явища природи, встановлюються причинно-наслідкові зв'язки між змінами у природі та діяльністю людей, закладаються інтереси та переконання екологічного спрямування, виформовуються базові особистісні якості (сприйнятливність, допитливість, відповідальність тощо), які слугують підґрунтям для усвідомленого ставлення до природного довкілля, його збереження та захисту. Означені надбання становлять зміст природничо-екологічної компетентності дитини дошкільного віку.

Професія вихователя покликана формувати в дітей дошкільного віку уявлення про природне довкілля та основ екологічно доцільної поведінки. Розуміння майбутніми вихователями законів природного довкілля та прихованих причинно-наслідкових зв'язків, що відбуваються між об'єктами природи є передумовою до прояву ціннісного ставлення до

природного довкілля. Тому в умовах сучасної екологічної ситуації виникає нагальна потреба долучення екологічної складової до фахової підготовки вихователів. Далі пропонуємо аналіз визначення екологічна компетентність в контексті професійної підготовки майбутніх вихователів.

Визначення «природничо-екологічна компетентність» є розгалуженим та різноаспектним. Дослідженню сутності природничо-екологічної компетентності приділяли увагу Г. Беленька, О. Грошовенко, Н. Лисенко Н. Онушкевич, Л. Присяжнюк, І. Трубник, Н. Роцен (N. Roczen) та інші. Так, на думку Л. Присяжнюк та О. Грошовенко екологічна компетентність вихователя виявляється у здатності здійснювати екопедагогічну діяльність, що передбачає формування в дітей дошкільного віку первинних уявлень про природне довкілля (табл. 1) [6, с. 114]. Науковиця Н. Лисенко визначає означену компетентність вихователя як процес формування в дітей дошкільного віку емоційного, дбайливого ставлення до об'єктів природи [4, с. 116].

Н. Онушкевич пропонує визначати природничо-екологічну компетентність дітей старшого дошкільного віку як складову життєвої компетентності, ознакою сформованості якої є знання про природне довкілля, позитивне емоційно-забарвлене ставлення до об'єктів природи, обізнаність у правилах та нормах екологічно-доцільної поведінки та їх свідоме дотримання [5, с. 67]. І. Трубник розглядає екологічну компетентність вихователя в контексті сталого розвитку як усвідомлення педагогом власної приналежності до світу природи та відповідальності за її екологічний стан [8, с. 19].

Таблиця 1

Контент-аналіз визначення поняття «природничо-екологічна компетентність» у вітчизняних наукових працях

Автор	Визначення
Л. Присяжнюк, О. Грошовенко	здатність здійснювати екопедагогічну діяльність, що передбачає формування в дітей дошкільного віку первинних уявлень про природне довкілля.
Н. Лисенко	процес формування в дітей дошкільного віку емоційного, дбайливого ставлення до об'єктів природи.
Н. Онушкевич	складова життєвої компетентності, ознакою сформованості якої є знання про природне довкілля, позитивне емоційно-забарвлене ставлення до об'єктів природи, обізнаність у правилах та нормах екологічно-доцільної поведінки та їх свідоме дотримання.
І. Трубник	усвідомлення вихователем власної приналежності до світу природи та відповідальності за її екологічний стан.
Н. Роцен (N. Roczen)	модель, що описує взаємодію дитини з екологічними знаннями, природним довкіллям та екологічною поведінкою.

У наукових доробках Н. Роцен (N. Roczen) природничо-екологічна компетентність визначається як модель, що описує взаємодію людини з екологічними знаннями, природним довкіллям та екологічною поведінкою [9, с. 27]. Отже, «природничо-екологічна компетентність» вихователя дітей дошкільного віку визначається як здатність виявляти ціннісне ставлення до об'єктів живої та неживої природи, розуми закони природного довкілля та свідомо дотримуватись правил екологічно-доцільної поведінки.

У наукових доробках Г. Беленької схарактеризовано критерії екологічної компетентності вихователя дітей дошкільного віку, а саме: обізнаність із екологічною проблематикою, усвідомлення екологічних проблем місцевого рівня, наявність досвіду вирішення екологічних проблем; місце екологічних цінностей в особистісній ієрархії; характер ставлення до природи, екологічно безпечна поведінка й діяльність у професійній та побутовій сферах; вміння спланувати ефективні форми роботи з дітьми на екологічну тематику; розробити заняття, орієнтовані на формування екологічної культури й свідомості

дошкільників; викликати зацікавленість дітей у вивченні природних закономірностей та в допомозі живим істотам [1, с. 31].

С. Сисоєва та Л. Козак пропонують оцінювати сформованість екологічної компетентності майбутнього вихователя за мотиваційним, когнітивним, креативним, емоційно-вольовим та комунікативним компонентами. Так, проявом мотиваційного компонента є морально-ціннісна позиція вихователя до екологічних проблем природного довкілля; свідоме розуміння позитивного та негативного впливу людини на об'єкти природного довкілля. Проявами когнітивного компонента виступають набуті майбутніми вихователями знання про вікові та індивідуальні особливості приймання дітьми об'єктів та явищ природного довкілля. Зміст емоційно-вольового компонента визначається проявом вихователем позитивних емоційних реакцій на взаємодію дітей з природним довкіллям, залучення дітей до споглядання за об'єктами природного довкілля та участі у спільній діяльності по її збереженню та відновленню. Креативний компонент виявляється в творчому вирішенні вихователем освітніх завдань з формування в дітей дошкільного віку екологічно-доцільної поведінки [7, с. 49].

У наукових доробках І. Купіної виокремлюється емоційно-ціннісний, інформаційно-пізнавальний та діяльнісно-дієвий компоненти. Так, емоційно-ціннісний компонент виявляється у ціннісному ставленні вихователя до природи, розумінні приналежності людини до світу природи. Інформаційно-пізнавальний компонент визначається розумінням психолого-педагогічних, вікових та індивідуальних особливостей розвитку дітей дошкільного віку. Проявом діяльнісно-дієвого компоненту виступає свідоме дотримання правил і норм поведінки в природному довкіллі [3, с. 168].

На думку Н. Онушкевич, складовими екологічної компетентності вихователя дітей дошкільного віку є: набуття знань про природне довкілля; свідоме розуміння законів природи; наявність емоційно-забарвленого, ціннісного ставлення до об'єктів живої та неживої природи; здійснення природничо-доцільної поведінки у різноманітних ситуаціях буденного життя [5, с. 68]. Отже, «природничо-екологічна компетентність» дітей старшого дошкільного віку визначається як здатність виявляти ціннісне ставлення до об'єктів живої та неживої природи, розуми закони природного довкілля та свідомо дотримуватись правил екологічно-доцільної поведінки. Сформованість природничо-екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку визначається окресленими компонентами: когнітивним, емоційним, діяльнісним, або емоційно-ціннісним, інформаційно-пізнавальним та діяльнісно-дієвим.

Список використаних джерел

1. Беленька Г. В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання: монографія. Київ: Світич, 2006. 304 с.
2. Деда В. М. Основні аспекти підготовки фахівців дошкільного профілю до формування екологічної компетенції у дітей дошкільного віку. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 1. С. 144-149.
3. Купіна І. О. Формування природничо-екологічної компетентності майбутніх вихователів ЗДО у процесі вивчення курсу «Основи природознавства і методики ознайомлення дітей з природою». *Innovations and prospects of world science: the 15th International scientific and practical conference, Vancouver, 12 October 2022. Vancouver, 2022. С. 168-169.*
4. Лисенко Н. В. Теорія і практика екологічної освіти: дошкільник-педагог: навчально-методичний посібник для ВНЗ. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2009. 339 с.
5. Онушкевич Н. Сучасні педагогічні технології формування природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку. *Педагогічний процес: теорія і практика* https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24398/1/N_Oshurkevych_NDLOSV_2018_1-2_PPTP.pdf
6. Присяжнюк Л. А., Грошовенко О. П. Підготовка майбутніх вихователів до реалізації завдань еколого-природничої освіти дошкільників у контексті оновлення

стандартів вищої освіти. *Освітній дискурс*: збірник наукових праць. 2018. Випуск 9. С. 112-121.

7. Сисоєва С. О., Козак Л. В. Професійна підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у педагогічному коледжі: особистісно-орієнтована технологія навчання природознавства: навч.- мет. посібник. Київ: Міленіум, 2006. 320 с.

8. Трубник І. В. Професійно-екологічна компетентність вихователя дошкільного закладу. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки)*, 2007. Вип. 3. С. 17-23.

9. Roczen N. Environmental competence - The interplay between connection with nature and environmental knowledge in promoting ecological behavior. 2011. https://www.researchgate.net/publication/316241566_Environmental_competence_-_The_interplay_between_connection_with_nature_and_environmental_knowledge_in_promoting_ecological_behavior

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Інна Карук, асистент кафедри дошкільної освіти, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

INNOVATIVE TECHNOLOGIES OF ENVIRONMENTAL EDUCATION FOR CHILDREN: EUROPEAN EXPERIENCE

Inna Karuk, assistant of the department of preschool education, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)

Анотація. Інноваційні технології в системі екологічної освіти вимагають зміни поглядів педагогів на організацію забезпечення нових підходів до організації діяльності з дітьми. Позитивного результату можна досягнути шляхом впровадження європейського досвіду в систему освіти України.

Ключові слова: європейський досвід, екологічна освіта, інноваційні технології, діти, педагоги.

Abstract. Innovative technologies in the system of environmental education require a change in teachers' views on the organization of providing new approaches to the organization of activities with children. A positive result can be achieved by introducing European experience into the education system of Ukraine.

Keywords: European experience, environmental education, innovative technologies, children, teachers.

У процесі становлення сучасної освіти в Україні особливої актуальності набувають численні положення, інноваційні технології та практичний досвід країн Європи. Висока якість освіти європейських країн ґрунтується на принципах гуманізму та дитиноцентризму. В основній стратегії цих держав головний акцент робиться на тому, що кожна дитина цінна сама по собі, незалежно від її характеристик та здібностей.

Проблема екологічної освіти досліджується багатьма педагогами і психологами як в історично-педагогічній спадщині (Я. Коменський, Й. Песталоцці, В. Сухомлинський, Ф. Фрєобель, К. Ушинський та інші), так і в сучасних дослідженнях (Н. Баюрко, Н. Гавриш, О. Григорович, І. Карук, Н. Лисенко, З. Плохій Л. Присяжнюк, І. Стахова, Г. Тарасенко та інші).

У своїй наукових працях Л. Присяжнюк [3] описує інноваційно-творчий підхід до ознайомлення дошкільників з природою. Педагогиня вважає, що завдяки формуванню природничо-екологічної компетентності діти будуть здатні до ситуативної діяльності в

природному довкіллі. Саме набуті екологічні знання, уміння, навички, досвід і цінності будуть інтегруватися в уміння ухвалювати рішення, виконувати адекватні дії, усвідомлюючи їх наслідки для природи [3].

Одне з головних завдань педагогів закладів дошкільної освіти України та країн Європи – створення умов для розвитку творчої, життєво компетентної особистості, здатної реалізувати свій потенціал у сучасному суспільстві. Необхідною складовою реалізації цього завдання є формування у дітей позитивного мислення, що не тільки сприяє їхньому різнобічному розвитку, а й допомагає їм оволодіти вміннями орієнтуватися у змінному довкіллі, продуктивно та гармонійно з ним взаємодіяти, легко пристосовуватися до нових умов життя.

У європейських школах та дитячих садків педагоги створюють середовище для саморозвитку дитячої особистості. Велика увага приділяється розвитку пам'яті, уваги, сприймання на основі різних видів діяльності. Під час ігрової діяльності діти спілкуються та взаємодіють між собою. Найпопулярнішими іграми дітей в європейських країнах (Німеччина, Польща, Фінляндія, Франція) під час яких формується екологічна свідомість та екологічна компетентність дошкільників є: «Сортування сміття», «Море хвилюється», «Що забруднює, що очищує», «Можна – неможна», «Сміттеві монстри» тощо. Наведемо приклад такої гри:

Тема. Морська небезпека

Вік: 6-7 років.

Мета: збагачувати знання дітей про водойми (море) та їх мешканців; формувати у дошкільників ціннісного ставлення до природи; розвивати пам'ять, увагу, мислення; виховувати дбайливе та бережливе ставлення до навколишнього світу.

Ігрове завдання: зібрати все сміття з моря та назвати мешканців, які за ним заховалися.

Правила гри: у грі бере участь вся група, діти збирають сміття за сигналом вихователя.

Результат гри: діти зібрали все сміття та усвідомили, що потрібно бережно ставитися до природи.

Матеріал: блакитне або синє полотно на якому приклеєні різні риби, наверх риб приклеєне сміття, сміттева корзина.

Хід гри

Вихователь:

– Діти, послушайте уважно, що ви чуєте? Так! Це шум хвиль безмежного синього моря! Ви чуєте, як хвилі, розбушувалися? Це, мабуть, море хвилюється за своїх мешканців. Діти, а хто мешкає у морі? (*Риби, акули, дельфіни, кит*). Так! Молодці! Багато живих організмів мешкає у морі, але на жаль, у світі є така проблема, як забруднення водойм, не чемні люди та діти, викидають у річки, озера, моря та океани усіляке сміття, яке несе велику шкоду мешканцям цих водойм. І наше завдання – берегти природу, адже все у наших руках! Тому пропоную пограти вам дуже цікаву гру. Зараз ми маємо змогу бути рятувальниками, та врятувати море та його мешканців від загибелі (*вихователь звертає увагу дітей на розстелене синє полотно на якому приклеєне сміття, а під ним різні риби*). Ось у нас є сміттева корзина, в яку ви маєте зібрати усе сміття та звільнити море для його мешканців (*діти підходять до полотна та під шум хвиль збирають сміття у смітник*). Діти, які ви молодці! Ви врятували море та усіх його мешканців від загибелі! Давайте роздивимося, які мешканці ховалися під цією купою сміття (*діти роздивляються та називають риби, які зображені*).

Отже, під час ігрової діяльності, що містить елементи пошуку, дослідження та відкриття, діти вчаться берегти природу та сумлінно ставитись до її ресурсів.

Формування екологічної компетентності в процесі дитячого експериментування є найбільш вдалою формою роботи з дошкільниками. Під час такого виду діяльності малюки

самостійно переконуються у шкідливих для природи наслідках людської діяльності, що спонукає їх розмірковувати та робити висновки.

Організуючи дослідницько-експериментальну діяльність на свіжому повітрі педагоги європейських країн намагаються починати з мотивування дітей до активного пошуку необхідної інформації, спрямовуючи та підтримуючи їх. Зацікавлена дитина готова свідомо сприйняти інформацію би потім втілити задумане. Тож за такого підходу дошкільники завжди займають активну позицію в процесі пізнання довкілля. Це все відбувається завдяки знайомству із сезонними явищами, з об'єктами живої та неживої природи та їх змінами. Тематика такої роботи може бути різною наприклад: «Властивості повітря», «Вода – наш скарб», «Що є в ґрунті?», «Перетворення води в пару», «Кругообіг води у природі», «Чи можуть тварини жити в землі?», «Пісок та глина», «Рослини дихають?», «Для чого рослині коріння?» тощо.

Під час дитячого експериментування у дітей значно розширюється світосприйняття, збагачуються їх знання про довкілля, виховується у них бережливе ставлення до природи й уміння бачити в ній красу та формується екологічна компетентність.

Отже, використання інноваційних європейських технологій в організації природоохоронної роботи з дітьми позитивно впливатиме на розвиток дитини як особистості. У неї буде формуватися позитивні якості, бережне ставлення до всього, що є в навколишньому світі, а також екологічна компетентність, що знаходить продовження свого розвитку в початковій школі та впродовж життя.

Список використаних джерел

1. Грошовенко, О. П. Формування екогуманістичної позиції молодшого школяра в умовах шкільного навчання. Молодий учений. 1, 2018. С. 283-288.
2. Крутий К. Л. Емпіричне дослідження вільної гри дитини в умовах закладу дошкільної освіти під час проведення «Дня без іграшок». *Гуманізація навчально-виховного процесу. Збірник наукових праць*, 2019. 1 (93). С. 26-44.
3. Присяжнюк Л. А., Колесник К. А., Карук І. В., Король А. В. Підготовка майбутніх педагогів до реалізації середовищного підходу до організації освітнього процесу в закладах дошкільної і початкової освіти в контексті впровадження європейського досвіду. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць*. Вінниця : ТОВ «Друк плюс», 2022. Вип. 64. С. 161-173.
4. Demchenko Olena, Kazmirchuk Natalia, Zhovnych Olesia, Stakhova Inna, Podorozhnyi Vadym, Baranovska Iryna. PREPARING STUDENTS FOR THE USE OF THEATER ACTIVITIES FOR CHILDREN'S DEVELOPMENT SOFT SKILLS: EUROPEAN CONTEXT. *SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION* Proceedings of the International Scientific Conference. Volume I, May 27th-28th, 2022. 31-46. URL: <http://journals.rta.lv/index.php/SIE/article/view/6866>
5. Karuk I., Kolesnik K., Kryvosheya T., Prysiazhniuk L., Shykyrynska O., Vyshkivska V., Komariivska N. The development of cooperation skills of senior preschoolers in the experimentation process. *Society. Integration. Education*, 2022. I, 404-414. DOI:<https://doi.org/10.17770/sie2022vol1.6838>
6. Kolomiiets A., Lazarenko N., & Kolesnik K. Peculiarities of Organization of Group Interaction of Preschool Children in the Process of Game-Experimentation. *Preschool Education: Global Trends*, 2022. URL: <https://preschool-journal.com/index.php/journal/article/view/16>

ГРА ЯК ЗАСІБ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ

Інна Карук, асистент кафедри дошкільної освіти

Софія Коваль, здобувач ступеня вищої освіти «бакалавр»

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

THE GAME AS A MEANS OF ENVIRONMENTAL EDUCATION FOR CHILDREN: EUROPEAN PRACTICES

Inna Karuk, assistant of the department of preschool education, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)

Sofia Koval, bachelor's student, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)

Анотація. Стаття присвячена однією із актуальних проблем сучасної дошкільної освіти – забезпечення цілісного розвитку дитини, її фізичних, інтелектуальних і творчих здібностей шляхом виховання, навчання, соціалізації та формування необхідних життєвих навичок. Позитивного результату можна досягнути шляхом впровадження європейського досвіду в систему освіти України. Саме гра сприяє розвитку дослідницької активності дошкільників, екологічної свідомості та створює ефективні умови для формування сенсорно-пізнавальної та природничо-екологічної компетенції дошкільників, що є найважливішим завданням сучасної освіти.

Ключові слова: європейський досвід, екологічна освіта, гра, діти, педагоги.

Abstract. The article is devoted to one of the urgent problems of modern preschool education - ensuring the holistic development of the child, his physical, intellectual and creative abilities through education, training, socialization and formation of necessary life skills. A positive result can be achieved by introducing European experience into the education system of Ukraine. It is the game that promotes the development of research activity of preschoolers, environmental awareness and creates effective conditions for the formation of sensory-cognitive and natural-ecological competence of preschoolers, which is the most important task of modern education.

Key words: european experience, environmental education, play, children, teachers.

Початок ХХІ ст. збігся із глобалізаційними процесами в суспільстві і ознаменувався входженням України в європейський освітній простір. Цей етап характеризується динамічністю змін соціально-економічного розвитку, що зумовили необхідність подальшого розвитку системи освіти та визначення принципово нових підходів до її змісту й методів виховання. Це сприяло розробці нових ідей, положень, технологій навчання, виховання й розвитку особистості дитини. Серед багатьох напрямів освітньої роботи з дітьми екологічна освіта набуває дедалі більшої актуальності. Основою формування свідомого ставлення до природи є знання про неї, усвідомлення себе активним суб'єктом природи, суб'єктом світу, у якому живе дитина.

В умовах постійного зростання обсягу інформації, навчального матеріалу, що його має засвоїти дитина, виникає потреба шукати шляхи ефективного навчання та виховання, приховані резерви розумової активності, підвищення самостійності у пізнанні навколишнього світу, методи і прийоми якісного засвоєння дітьми знань, умінь і навичок у різних видах діяльності. Оптимальним шляхом вирішення активізації пізнавальної діяльності дітей в країнах Європи є гра.

Гра – природний для дитини вид діяльності. З її допомогою малюки пізнають світ, фантазують, відкривають щось нове для себе та відпочивають. У країнах Європи (Польща, Німеччина, Італія, Данія) самодіяльна вільна гра є основним видом ігор у процесі якої діти досліджують, пізнають, вивчають, аналізують, порівнюють, узагальнюють тощо.

Гра-експериментування (гра-дослідження) є популярною у країнах Європи. Саме завдяки такій грі малюки задовольняють свої пізнавальні потреби, у них формуються реалістичні поняття та уявлення навколишнього світу, розвиваються усі психічні процеси, а

також виховується бережне ставлення до природи. Організація систематичної ігор-експериментувань сприяє підвищенню інтересу у дітей, за допомогою створення «сюрпризного моменту». Така діяльність реалізовує різні функції: активізує інтерес, увагу, сприяє розвитку пізнавальних здібностей. Її головна ціль – розширити та закріпити знання дітей про флору та фауну рідного краю, перетворити отриманні знання на практичну діяльність, розвивати уміння спостерігати, критично оцінювати вчинки людей.

В Україні такі ігри також починають впроваджуються в освітню діяльність закладів дошкільної освіти. Дослідниці К. Крутій [2] та І. Карук [1] стверджують, що гра-експериментування – самостійна вільна діяльність дітей, у якій вони шляхом самостійного відкриття, розв’язання проблемних завдань, практично перетворювальних дій різними методами дослідження (тактильними, зоровими та іншими), оволодівають новими знаннями, уміннями і навичками.

Екологічні ігри з елементами експериментування – це вид ігор, за допомогою яких діти мають можливість пізнати світ, правила поведінки та необхідність бережливого відношення до навколишнього світу. Такі ігри можуть перекликатися з іншими видами діяльності та матимуть інтегрований зміст.

Над проблемою організації екологічних ігор в роботі з дошкільниками працюють науковці: Г. Беленька, О. Григорович, І. Карук, К. Крутій, Н. Лисенко, З. Плохій, Л. Присяжнюк, І. Стахова, Н. Яришева та інші. Науковець Н. Лисенко [3] вважає що, для того щоб дитина активно пізнавала світ, їй потрібно безпосереднє спілкування з природними об’єктами, адже саме такий спосіб спілкування спонукає до розширення психічних операцій: порівняння, аналіз та синтез, які допомагають створити логічний зв’язок у системі «людина-природа-людина».

Під час організації екологічних ігор педагоги закладів дошкільної освіти в країнах Європи керуються такими правилами: під час гри-експериментування дитина повинна мати можливість використати на практиці отримані екологічні знання; не заважати дітям та не втручатися у гру; всі дії під час гри-експериментування мають відповідати правилам поведінки в природі; дотримання найголовнішого принципу: «Краще раз побачити та дослідити, ніж багато разів слухати»; індивідуальний підхід до кожної дитини; заохочення самостійності; створення ситуації успіху в кожному виді діяльності допомагає виховувати в дітях впевненість в собі і своїх силах. Щоб гра пройшла успішно і мета була досягнута, необхідно, супроводжувати її практичною діяльністю із цікавими матеріалами та приладами, з яким діти будуть безпосередньо працювати, виконуючи завдання. Під час таких видів ігор дитина вчиться спільно з педагогом та однолітками визначати найефективніший спосіб вирішення проблем, які постають перед нею та знаходити відповіді на них. Зважаючи на вищесказане, можемо з впевненістю стверджувати: гра-експериментування є ефективною формою навчання всебічно розвиненої дитини та формування її особистісних рис, що цілком реалізовує основні завдання сучасної дошкільної освіти.

Впровадження європейського досвіду з організації гри як засобу екологічної освіти дітей у практику роботи дошкільних навчальних закладів України забезпечує оновлення системи освіти на сучасному етапі та сприяє розвитку інноваційної особистості дитини. Така діяльність має величезний розвивальний потенціал, дошкільники одержують можливість задовольнити властиву їм пізнавальну активність та допитливість, розвивати дослідницькі навички, які навчають не лише орієнтуватися в характері роботи і планувати свої дії, а й формують уміння співпрацювати в колективі.

Список використаних джерел

1. Карук І. Дефінітивний аналіз та сутність поняття «експериментальна діяльність». Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : педагогіка і психологія. Випуск 61, 2020. С. 30-35.

2. Кругий К. Л. Емпіричне дослідження вільної гри дитини в умовах закладу дошкільної освіти під час проведення «Дня без іграшок». *Гуманізація навчально-виховного процесу. Збірник наукових праць*, 2019. 1 (93). С. 26-44.

3. Лисенко Н. Екологічне виховання дітей дошкільного віку : навч. посібник. Львів, 1994. 144 с.

4. Присяжнюк Л. А., Колеснік К. А., Карук І. В., Король А. В. Підготовка майбутніх педагогів до реалізації середовищного підходу до організації освітнього процесу в закладах дошкільної і початкової освіти в контексті впровадження європейського досвіду. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць*. Вінниця : ТОВ «Друк плюс», 2022. Вип. 64. С. 161-173.

5. Demchenko Olena, Kazmirchuk Natalia, Zhovnych Olesia, Stakhova Inna, Podorozhnyi Vadym, Baranovska Iryna. PREPARING STUDENTS FOR THE USE OF THEATER ACTIVITIES FOR CHILDREN'S DEVELOPMENT SOFT SKILLS: EUROPEAN CONTEXT. *SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION* Proceedings of the International Scientific Conference. Volume I, May 27th-28th, 2022. 31-46. URL: <http://journals.rta.lv/index.php/SIE/article/view/6866>

6. Karuk I., Kolesnik K., Kryvosheya T., Prsyazhniuk L., Shykyrynska O., Vyshkivska V., Komariivska N. The development of cooperation skills of senior preschoolers in the experimentation process. *Society. Integration. Education*, 2022. I, 404-414. DOI:<https://doi.org/10.17770/sie2022vol1.6838>

7. Kolomiets A., Lazarenko N., & Kolesnik K. Peculiarities of Organization of Group Interaction of Preschool Children in the Process of Game-Experimentation. *Preschool Education: Global Trends*, 2022. 2. Retrieved from <https://preschool-journal.com/index.php/journal/article/view/16>

НАСТУПНІСТЬ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО І МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ КУТОЧКУ ЖИВОЇ ПРИРОДИ

Оксана Кисла, кандидат педагогічних наук, доцент

Вікторія Коваль, кандидат біологічних наук, доцент

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка (Україна)

CONTINUITY IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL COMPETENCE IN CHILDREN OF PRESCHOOL AND YOUNGER SCHOOL AGE BY MEANS OF THE LIVE NATURE CORNER

Oksana Kysla, a PhD in Pedagogical, Associate Professor

Viktoriia Koval, a PhD in Biology, Associate Professor

T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Collegium" (Ukraine)

Анотація. У статті проаналізовано роль куточку живої природи як важливої складової освітнього середовища у формуванні екологічної компетентності дітей дошкільного віку і молодших школярів. Визначено основні напрями діяльності дошкільників і молодших школярів у куточку природи, проаналізовано зміст підручників «Я досліджую світ».

Ключові слова: екологічна компетентність, куточок живої природи, наступність, діти дошкільного віку, молодші школярі.

Abstract.. This article analyses the role of the live nature corner as an important component of educational environment in the formation of ecological competence in children of preschool and younger school age. It determines the main directions of activity of preschoolers and younger schoolers in the live nature corner, and analyses the content of textbooks «Ya doslidzhuui svit»; («I am exploring the world»).

Key words: *ecological competence, the live nature corner, children of preschool age, children of younger school age.*

Природа має важливе виховне значення. Спілкування з нею позитивно впливає на дитину, робить її добрішою, людянішою, пробуджує в ній кращі почуття та позитивні емоції, створює гарний настрій. Особливо велика роль природи у вихованні дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, про що наголошував В. Сухомлинський: «Учіть спостерігати й бачити явища навколишнього світу. Ведіть дітей у природу в ті переломні для неї періоди, коли відбуваються бурхливі, стрімкі зміни – пробуджується життя, оновлюються життєдайні внутрішні сили живого, нагромаджується енергія для могутнього життєвого пориву. Школа спостережливості в молодшому віці – необхідна умова розумового розвитку» [9, С.473]

Ознайомлюючи дітей з природою, зі змінами, які відбуваються у ній в різні пори року, створюються реалістичні уявлення про навколишній світ, про різноманітні природні явища. На основі набутих знань формується дитяча допитливість, вміння спостерігати, логічно мислити, з любов'ю ставитись до всього живого. Любов до природи, навички дбайливого ставлення до неї, турбота про живі істоти породжують не тільки інтерес до природи, але й сприяють формуванню в дітей кращих рис характеру, таких, як патріотизм, працелюбність, повагу до праці дорослих, які охороняють та примножують природні багатства, а також формується екологічна компетентність.

Серед ключових компетентностей дітей дошкільного віку визначають природничо-екологічну. Під нею розуміють здатність дитини до доцільної поведінки в різних життєвих ситуаціях, що ґрунтується на емоційно-ціннісному ставленні до природи, знаннях її законів та формується у просторі пізнавальної, дослідницької, трудової та ігрової діяльності [1]. Результатом формування цієї компетентності є те, що дошкільник «усвідомлює, що життя людини неможливе без природи, знає про вплив людини на природне довкілля, має первинні навички заощаджувати енергію, воду, сортувати сміття, орієнтується в діяльності людини, яка спрямована на охорону природи» [4, с 26].

У Державному стандарті початкової освіти екологічна компетентність визначається, як «усвідомлення основ екологічного природокористування, дотримання правил природоохоронної поведінки, ощадного використання природних ресурсів, розуміючи важливість збереження природи для сталого розвитку суспільства» [3, С. 93]. Успішному формуванню екологічної компетентності молодших школярів сприяє реалізація наскрізної лінії «Екологічна безпека і сталий розвиток», вивчення природничої освітньої галузі, що реалізується в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» і базується на компетентнісно-орієнтованому підході з використанням сучасних технологій навчання, проблемного викладу матеріалу, упровадження методу проєктів, а також організації природничого освітнього середовища.

Проблемі формування екологічної компетентності дітей присвячені роботи Г. Біленької, Н. Глухової, Н. Горопахи, О. Колонькової, О. Пруцакової, Н. Пустовіт, С Совгіри. Значення освітнього середовища, безпосередньо природничого, на розвиток дитини розглядали у своїх роботах Н. Яришева, Н Лисенко, Т. Байбара та ін.

Природнича складова освітнього середовища відіграє важливе значення у процесі формування екологічної компетентності дітей. Природниче освітнє середовище сприяє виникненню у дитини інтересу до об'єктів і явищ природи, розкриває причинно-наслідкові зв'язки та взаємозалежність природного довкілля і людини, формує природодоцільну поведінку. До природничої складової освітнього середовища ми відносимо: ділянку дошкільного закладу або школи, навчально-дослідницький і географічний майданчик, навчальну екологічну тропу та куточок природи. Розглянемо детально можливості куточку живої природи щодо формування екологічної компетентності в аспекті наступності дошкільний заклад – школа.

Куточок живої природи є обов'язковою складовою, структурним компонентом природничого освітнього середовища як закладу дошкільної освіти, так і школи, про що

зазначено в Положення про куточок живої природи загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів [8] та Методичних рекомендаціях щодо організації освітнього простору Нової української школи [6]. Під куточком живої природи розуміємо «спеціально організовану ділянку групи, класу, біологічного кабінету або біокомплексу для проведення натуралістичних занять» [5]. Він створюється для проведення навчальних і практичних занять, передбачених програмою, здобуття і поглиблених знань, формування практичних умінь та навичок, організації дослідницької та природоохоронної роботи школярів. Куточок живої природи може бути внутрішньошкільний (класний, кабінетний, рекреаційний) і позашкільний (у спеціальному приміщенні). Площа куточка живої природи, місце розташування, кількісний, видовий склад рослин і тварин визначаються відповідно до кількості учнів у закладі освіти та з урахуванням місцевих умов та матеріальних можливостей. У куточку живої природи утримуються представники рослинного і тваринного світу відповідно до навчальних програм і предметів природничого циклу. Серед представників можуть бути не лише постійні мешканці, а й тимчасові.

Основними напрямками діяльності, як дітей дошкільного віку, так і молодших школярів, у куточку живої природи є проведення систематичних спостережень за ростом, розвитком рослин, поведінкою тварин і проведення різноманітних дослідів. У дошкільному закладі основна робота спрямована на формування елементарних знань про рослини (спочатку це 2-3 об'єкти, у старшій групі 6-8), діти дізнаються про їх будову, вивчаючи органи рослин. У процесі догляду за об'єктами куточку живої природи, під час чергування або виконання доручень, дошкільники розуміють необхідність екологічних умов для існування рослин - світла, води, ґрунту. У дітей формується вміння бачити особливості об'єктів, вони опановують прийоми порівняння, встановлення подібностей та відмінностей досліджуваних рослин, самостійно роблять нескладні висновки. Так, порадивши старшим дошкільникам виростити рослину у темному і світлому місці, ми пропонуємо їм зробити припущення, спонукаємо їх до роздумів та досліджень. Спостерігаючи за тваринами, дошкільники вчаться впізнавати їх за зовнішніми ознаками, дізнаються про особливості будови тіла в залежності від способу існування, харчування, характеру руху тощо. Проведення дослідів з живими об'єктами у дошкільному закладі може відбуватись як короткотривале спостереження. Наприклад, тваринам (папугам, морським свинкам) пропонуються різні види харчів. Отже, куточок живої природи дошкільного закладу має важливе значення для формування екологічної компетентності дітей.

Учні початкових класів теж спостерігають за тваринами, мешканцями акваріумів, отримують навички догляду за рослинами та тваринами. Діяльність учнів здійснюється під керівництвом учителя, керівника гуртка або вихователя групи продовженого дня. Організуючи куточок живої природи у класі, вчитель має враховувати не лише програмні вимоги, а й побажання дітей. Мешканці куточку природи мають бути різноманітні й цікаві для школярів, невибагливі у догляді та безпечні. Об'єкти куточка природи розміщують у відповідності з їх біологічними особливостями та вимогами до умов їх існування. До догляду за рослинами і тваринами залучаються школярі, починаючи з другого класу.

У підручниках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» авторами пропонуються завдання для виконання у куточку живої природи [2]. Так, до теми «Які умови потрібні для розвитку рослин?» автори підручника пропонують поспостерігати за проростками пшениці та встановити важливість екологічних факторів таких, як: мінеральні добрива, світло, тепло, вода, повітря. У темі «Як провести спостереження» учні навчаються фіксувати данні спостереження в процесі вирощування розсади огірка. При виконанні проєкту «Озеленення класної кімнати» школярі не тільки навчаються пересаджувати рослини але й знайомляться з інвентарем для пересаджування рослин, набувають навичок безпечної праці та навчаються дотримуватись правил особистої гігієни. Пізніше учні дізнаються, що рослини можна розмножувати не тільки насінням, а й вегетативними органами або їх видозмінами: цибулинками, бульбами, пагонами. Організація роботи у шкільному куточку природи в

порівнянні з дошкільним закладом відрізняється складністю, глибиною та самостійністю проведення спостережень та дослідів екологічного спрямування.

Організація куточків живої природи у закладах освіти створює сприятливі умови для безперервної, систематичної роботи по ознайомленню дітей з природою, формує у них знання про мешканців куточка, навички догляду за ними і в той же час розширює загальні уявлення про живі об'єкти, сприяє розвитку їх наукового світогляду. Важливість створення куточків живої природи підтвердила організація Pets In The Classroom (США), яка надає гранти педагогам на утримання тварин у школі. Проведене ними дослідження показало, що [7]:

- Тварини у школі допомагають вчитися – діти отримують знання не лише з природи, а й вчать рахувати тварин на математиці, описувати – на уроках мови.
- Догляд за тваринами виховує відповідальність в учнів, вони вчать розуміти та поважати потреби інших.
- Піклуючись по тварин, діти відчують свою цінність, тим самим підвищується їх самооцінка.
- Покращується психологічна атмосфера в класному колективі. Тварини допомагають подолати стрес, покращити настрій, знизити тривожність.
- Тварини можуть стати друзями, тим самим формується емоційна прив'язаність. Діти із задоволенням відвідують школу.
- Зміцнюється імунітет. Діти, які регулярно та тісно взаємодіють з тваринами, менше хворіють.

Отже, організація куточку живої природи у закладі дошкільної освіти та школі сприяє становленню у дітей сприйняття довкілля, інтересу до нього; створює у них загальні уявлення, знання про природні об'єкти, їх властивості; розкриває зв'язок між елементами довкілля; формує екологічно доцільну поведінку, сприяє розумінню важливості збереження природи та формує екологічну компетентність. Наступність між закладами дошкільної освіти і школи у процесі формування екологічної компетентності дітей забезпечується за рахунок створення умов внутрішнього зв'язку в змісті освітньої роботи, методах та формах організації діяльності закладів. Застосування загальнодидактичних принципів послідовності, наступності, концентричності у формуванні екологічних понять під час роботи шкільних та групових куточків живої природи мають усі можливості для реалізації неперервності цього процесу.

Список використаних джерел

1. Базовий компонент дошкільної освіти Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.21 № 33. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
2. Гільберг Т., Тарнавська С., Грубіян Л., Павич Н. Я досліджую світ : підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти : у 2 ч. Київ : Генеза, 2020. Ч. 1. 160 с.
3. Державний стандарт початкової освіти. Київ. 2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>
4. Зацаринна А. О., Коваль В.О., Кисла О.Ф. Наступність між дошкільною і початковою освітою в екологічному вихованні дітей. Інноваційна педагогіка. 2021. № 40. С. 24-27.
5. Лінник О. Методика викладання освітньої галузі «Людина і світ» навчальний посібник/Лінник О.О. - К.Видавничий дім «Слово», 2010 - 248с.
6. Методичні рекомендації щодо організації освітнього простору Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-organizaciyi-osvitnogo-prostoru-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli>
7. Пасічна А. Живий куточок – чи потрібен він у класі? URL: <https://www.schoollife.org.ua/zhyvyj-kutochok-chy-potriben-vin-u-klasi/>
8. Положення про куточок живої природи загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів 9.02.2002 №456. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0715-02#Text>

СУЧАСНІ ТРЕНДИ В ДОШКІЛЬНІЙ ЕКОЛОГО-ПРИРОДНИЧІЙ ОСВІТІ В КОНТЕКСТІ АНАЛІЗУ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Катерина Лупол, здобувач ступеня вищої освіти «магістр»

Науковий керівник: Т. М. Кривошея, кандидат педагогічних наук, доцент

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

MODERN TRENDS IN PRESCHOOL ENVIRONMENTAL AND NATURAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE

Kateryna Lupol, master's student

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)

Анотація. В статті розкрито особливості загальноосвітніх трендів в дошкільній еколого-природничій освіті, презентовано зарубіжний досвід застосування різних підходів до сучасної еколого-природничої освіти дітей дошкільного віку.

Ключові слова: еколого-природнича освіта, сучасні тренди, зарубіжний досвід, дошкільна освіта.

Abstract. The article reveals the features of the global trends in preschool environmental education, presents a foreign experience of applying various approaches to modern environmental education of preschool children.

Key words: environmental education, modern trends, foreign experience, pre-school education.

Розвиток дошкільної еколого-природничої освіти в Україні сьогодні розглядається у контексті тенденцій розвитку світових освітніх систем. Нині великий науковий інтерес становить зарубіжний досвід застосування інноваційних підходів до еколого-природничої освіти дітей дошкільного віку. Загальноосвітні тренди дошкільної еколого-природничої освіти поступово вплітаються в освітній процес вітчизняних закладів дошкільної освіти.

Основним завданням розвитку еколого-природничої освіти, за Концепцією екологічної освіти в Україні, є розвиток міжнародних зв'язків і співробітництва у галузі екологічної освіти і науки, охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів, збереження біосфери і цивілізації тощо [6].

Сучасні науковці Н. Лисенко [3], Л. Лук'янова [4], Л. Парамонова, Г. Тарасенко [12], Г. Чайковська [8] вивчають тренди дошкільної еколого-природничої освіти, аналізують зарубіжний досвід та досліджують можливості впровадження нововведень у еколого-природничу освіту в Україні. Зокрема, Л. Лук'янова стверджує, що у різних країнах світу намагаються підтримувати специфічні риси, які притаманні їхнім власним освітнім системам, пов'язані із особливими та унікальними національними традиціями природокористування [4, с. 123]. Сьогодні в зарубіжних країнах (Японії, Китаю, Південної Кореї, США, Швеції, Фінляндії, Польщі, Німеччини) спостерігається активний розвиток дошкільної еколого-природничої освіти, зокрема поширюються тенденції диференціації, інтеграції й гуманізації, які сприяють усвідомленню дітьми самоцінності природи, а також є своєрідною пропедевтикою у забезпеченні екологічної стабільності та національної безпеки.

Ознайомлення дітей з природним довкіллям у східних країнах – це культ, який підтримується родиною, суспільством й державою. Еколого-природнича освіта у закладах дошкільної освіти Японії здійснюється шляхом екологізації різних навчальних та виховних заходів. Г. Вархолик підкреслює, що основними завданнями дошкільної еколого-природничої освіти в Японії є: формування необхідних умов для гармонійного розвитку дітей у природі, здійснення навчально-виховної роботи із урахуванням багатовікової історії японського народу щодо бережливого ставлення до природного довкілля, розвиток індивідуальних здібностей кожної дитини в природному довкілля та ін. [1, с. 47].

У Законі «Про освіту» в Японії вказано, що виховання турботи про природу – одна з

найголовніших цілей освіти. Крім того, в нормативно-правовому документі Японії «Основна політика щодо посилення мотивації збереження природи та розвитку екологічної освіти» зауважено, що еколого-природнича освіта має на меті формування особистості, яка розуміє взаємозв'язок людини і природи, відчуває відповідальність за свої дії, може приймати участь у створенні суспільства сталого розвитку [11, с. 6–9].

Головна особливість японської культури полягає у гармонійній взаємодії з природним довкіллям, завдяки пізнанню реальних об'єктів та явищ природи. Так, еколого-природнича освіта дітей дошкільного віку у Японії передбачає опанування практичними вміннями й навичками милування природою завдяки емоційному спілкуванню з нею; збагачення досвіду чуттєвого сприймання естетично-виразних ознак об'єктів природи; розвиток естетичних почуттів, творчої уяви; виховання емоційно-ціннісного ставлення до природного довкілля, здатності бачити прекрасне довкола тощо [1, с. 45–47].

Особливо важливим є досвід з еколого-природничої освіти й екологічного виховання у Китаї, де активно використовується педагогічна спадщина В. Сухомлинського. Педагогічні працівники Китаю у закладах дошкільної освіти практично реалізують ідеї українського вченого щодо розумового виховання дітей засобами природи. Зокрема, присвячують увагу «подорожам у природу», «урокам мислення в природі» тощо. Г. Скірко та Г. Чорна зазначають, що у Китаї еколого-природнича освіта й екологічне виховання полягає у цілеспрямованому й систематичному впливі на дітей дошкільного віку з метою усвідомлення себе «частинкою природи» [7, с. 161].

У Південній Кореї ефективність здійснення процесу еколого-природничої освіти дітей дошкільного віку залежить від взаємодії вихователів та батьків. Наголошено на тому, що діти отримують теоретичні знання про природу, практичні навички з екологічної культури через прямий досвід і моделювання поведінки як батьків, так і педагогів. Тому для забезпечення якісної еколого-природничої освіти вихователі й батьки повинні мати ґрунтовні знання про об'єкти й явища природи, володіти основами екологічної грамотності, брати участь у здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища [9, с. 180–185].

Головним завданням дошкільної еколого-природничої освіти у США є сприяння в екологічному вихованні дітей, отримання необхідних знань про природу, прищеплення навичок відповідального природокористування тощо. У системі еколого-природничої освіти дітей в Америці функціонують певні програмні вимоги та стандарти, які дозволяють забезпечити цілісність у еколого-природничій освіті на теренах США та здійснювати певні самостійні нововведення у кожному штаті. Відповідно, у цих документах підтверджено важливість організації дослідницько-пошукової й експериментальної діяльності дітей, розвитку креативного мислення у процесі пізнання природи, формування практичних вмінь активної діяльності у природному довкіллі [3, с. 178]. Н. Ошуркевич стверджує, що на території США функціонують природничі заклади дошкільної освіти – спеціальні дошкільні установи, що забезпечують повноцінний розвиток дітей дошкільного віку у природному середовищі та спрямовані на розвиток у дітей потреби турбуватися про навколишнє природне середовище. Виділяють три головні критерії, що відрізняють природничі заклади дошкільної освіти у США:

1. Природа є головною організаторською концепцією та програмною вимогою закладів дошкільної освіти. Тобто, природа – інтеграційний елемент, що об'єднує філософію, методологію, дизайн, навколишній простір, національну та громадську ідентичність.

2. Програма природничих закладів дошкільної освіти базується на високоякісних технологіях, зокрема технологіях екологічного виховання, що вимагають від педагогічних працівників відповідного рівня еколого-природничих знань про об'єкти й явища природи.

3. Програма природничих закладів дошкільної освіти використовує природу з подвійною метою: для загального освітнього розвитку дітей у різних сферах (пізнавальній, соціальній, емоційній, духовній, фізичній тощо) та формування у них природоохоронних цінностей, розвитку екологічної ідентичності та екологічної етики [5, с. 69].

Розробники американських програмних вимог і стандартів відзначають, що діти, які відвідують заклади дошкільної освіти вже володіють достатнім обсягом знань про об'єкти й явища природи і мають стійкі уявлення про особливості функціонування природного довкілля. Тому, роль педагога полягає у тому, щоб виявити й встановити індивідуальний рівень знань кожної дитини, а також відсутність або наявність у дітей певних недостовірних переконань про природу [3, с. 178–179].

Поширеною формою у дошкільній еколого-природничій освіті скандинавських країн є заняття у «Лісових школах», «Вуличних садах», «Центрах природи». Означені заклади дошкільної освіти створюються під відкритим небом. Зокрема, у Швеції метою цих закладів є ознайомлення дітей зі світом природи, проведення досліджень різних природних явищ, оволодіння практичними навичками правильної поведінки у природі, а також формування вмінь приймати самостійні рішення в екстремальних природних умовах. Провідним методом у дошкільній еколого-природній освіті Швеції є проведення екологічних ігор для того, щоб діти мали змогу навчитися емоційно сприймати природне довкілля [7, с. 161].

Британські вчені Л. О'Браєн та Р. Мюррей провели дослідження впливу «Лісової школи» на дітей дошкільного віку, яке підтвердило, що виховання дітей у закладах дошкільної освіти на лоні природи позитивно впливає на загальний розвиток дошкільників, зокрема забезпечує фізичний розвиток, засвоєння необхідних знань; розвиває мовлення, уяву, соціальні навички; виховує самостійність, допитливість та ін. [10, с. 262].

Г. Чайковська зазначає, що турбота про здоров'я дітей є не лише ключовим завданням у європейській освіті, а й необхідним компонентом екологічної культури. Так, досвід валеологічного й екологічного виховання Швеції цінний тим, що діти під час перебування у закладах дошкільної освіти, майже весь час проводять на свіжому повітрі. Крім того, досить важливим фактором формування здорового організму є правильне харчування, тому у закладах дошкільної освіти Швеції, діти вживають лише екологічно чисту воду, екологічні овочі й фрукти, м'ясо національного виробника [8, с. 144].

У Фінляндії для систематичної та цілеспрямованої дошкільної еколого-природничої освіти крім «Центрів природи» облаштовані екологічні стежки й екологічні вежі у фінських лісах. Відзначено, що це дає змогу дітям разом з педагогами проводити порівняльне спостереження за природним й штучним довкіллям, вивчати особливості людської діяльності на цих ділянках й прогнозувати наслідки діяльності людини [7, с. 161].

Важливо, що у Фінляндії основи програми дошкільної еколого-природничої освіти, увиразнюють необхідність дослідження дитиною природи. Зокрема, наголошується на значенні пізнання природного довкілля шляхом ефективної співпраці з дорослими та активної взаємодії з однолітками у різних формах його організації. У програмі дошкільної еколого-природничої освіти Фінляндії сформульовані теми інтегрованих занять з ознайомлення дітей з природним довкіллям; визначений обсяг цілей і завдань, які повинні розвивати дослідницькі уміння й навички, а також усвідомлене ставлення до охорони природи [3, с. 182–183].

Узагальнення досвіду дошкільної еколого-природничої освіти Польщі демонструє те, що вона має формальну і неформальну складові. Зокрема, формальна еколого-природнича освіта ґрунтується на використанні інтегрованих методів і форм навчання, а неформальна освіта передбачає активну участь й здійснення необхідної практичної діяльності у дитячих лісництвах, гуртках й клубах з екологічного виховання [4, с. 122].

У змісті програми для закладів дошкільної освіти Польщі виокремлений спеціальний розділ з еколого-природничої освіти, основна мета якого полягає у тому, щоб максимально сприяти формуванню цілісної картини світу у дітей. Розробники програми рекомендують подавати дошкільникам навчальний матеріал на засадах інтеграції із математикою та розвитком мовлення. Така інтеграція природи і математики перегукується з ідеями української дослідниці Т. Кривошеї, яка наголошує на тому, що навчити бачити, розуміти та відчувати красу природи – означає відкрити шлях до збагачення дитячої особистості, її естетичної, інтелектуальної та моральної сфер. Безпосередній контакт дітей з природою

загострює сприймання, пробуджує уяву, творчу думку, формує зацікавлено-емоційне ставлення до знань і до процесу їх здобуття, наповнює радісними переживаннями дитяче серце. Використання математичних завдань під час перебування дітей на природі сприяє встановленню зв'язків між числами, арифметичними діями й довкіллям. Такий підхід допомагає вихователю наповнити математику реальним змістом, сформувати у дітей первинні уявлення про цілісну картину світу [2, с. 21-22].

Крім того, у Польщі створені «Зелені дитячі садки», метою яких є формування різних компетенцій та умінь дітей, забезпечуючи за таких умов їх різносторонній і гармонійний розвиток за допомогою багатьох чинників (полісенсорного пізнання світу, формування зацікавлення світом природи, практичної взаємодії з природним довкіллям) [3, с. 183–189].

Головним завданням у дошкільній еколого-природничій освіті Німеччини є виховання екологічно свідомої особистості, яка володіє культурою раціонального використання природних ресурсів. Тому педагогам потрібно здійснювати еколого-економічний підхід щодо реалізації цього завдання, розвивати практичні уміння у дітей щодо збору і сортування відходів; залучати сім'ї дітей до участі у різних екологічних акціях тощо [7, с. 161].

Таким чином, сучасні зарубіжні тенденції в дошкільній еколого-природничій освіті свідчать про виховання у дітей почуття любові, поваги до природи через безпосереднє й емоційне спілкування з нею; важливість єдності сім'ї та закладу дошкільної освіти в екологічному вихованні й розвитку емоційно-ціннісного ставлення до природи; формування навичок дотримання здорового способу життя як необхідного компонента екологічної культури; виховання бережливого ставлення до природного довкілля завдяки формуванню у дошкільників практичних умінь економії природних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Вархолик Г. Педагогічний пошук в процесі екологічної освіти в Японії. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2017. Вип. 1. С. 45–47.
2. Кривошея Т. М. Математика в природі для дошкільнят. *Дошкільнє виховання*. 1999. № 8. С. 21-23.
3. Лисенко Н., Лисенко О., Мацук Л. Ознайомлення з природою та основи проєкологічної освіти дітей дошкільного віку. Київ: Слово, 2019. 336 с.
4. Лук'янова Л. Тенденції розвитку екологічної освіти за рубежом. *Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент: збірник наукових праць*. 2007. Вип. 2. С. 119–124.
5. Ошуркевич Н. Сучасні педагогічні технології для формування природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2018. С. 65–72.
6. Про концепцію екологічної освіти в Україні. Рішення колегії Міністерства освіти і науки в Україні № 13/6–19 від 20.12.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01>.
7. Скірко Г., Чорна Г. Організаційно-методичні аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців із дошкільної освіти до екологічної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. С. 160–164.
8. Чайковська Г. Сучасні тенденції екологічної освіти дітей дошкільного віку: зарубіжний досвід. *Social Work and Education*. Vol. 5. № 1. 2018. С. 139–150.
9. Keum Ho Shin. Development of environmental education in the Korean kindergarten Context: a dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy. Edmonton, 2008. 261 p.
10. O'Brein, L., Murray, R. Forest School and its impacts on young children. *Case studies in Britain. Urban Forestry & Urban Greening*. 2007. Vol. 6. Issue 4. P. 249–265.
11. Outline of Environmental Education in Japan. International Education, cooperation Base System Construction Project. Environmental Education, Ministry of Education, Culture, Sports, science and Technology Field Studies Institute for Environmental Education. Tokyo: Gakugei University, 2005. 9 p.

12. Halyna Tarasenko, Tetiana Kryvosheya, Bohdan Nesterovych. Ecological aesthetics: educational potential in the conditions of higher pedagogical education. *Contemporary innovative and information technologies of social development: educational and legal aspects*. Monograph 24. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach, Katowice, 2019. P. 99-105.

ВИКОРИСТАННЯ ЗАВДАНЬ ПРИРОДНИЧОГО ХАРАКТЕРУ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Оксана Мокрій, здобувач ступеня вищої освіти «магістр»

Науковий керівник: І.А. Стахова, доктор філософії (PhD), старший викладач
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

USING NATURAL TASKS AS A MEANS OF FORMING THE ENVIRONMENTAL WORLDVIEW OF PRIMARY SCHOOL PUPILS: THE EUROPEAN EXPERIENCE

Oksana Mokriy, master's student

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)

Анотація. У статті визначено та обґрунтовано поняття «екологічний світогляд». Закцентовано увагу на важливості використання європейського освітнього досвіду у процесі розвитку екологічного світогляду молодших школярів. Наведено приклади вправ природничого змісту на основі європейського досвіду, що сприяють розвитку екологічного світогляду учнів початкової школи.

Ключові слова: екологічний світогляд, вправи природничого характеру, європейський досвід, молодші школярі.

Abstract. The article defines and substantiates the concept of «ecological worldview». Attention is focused on the importance of using European educational experience in the process of developing the ecological worldview of primary schoolchildren. Examples of natural content exercises is based on European experience that contribute to the development of the ecological worldview of primary school pupils are given.

Key words: ecological outlook, exercises of a natural nature, European experience, primary school pupils.

Процес формування екологічного світогляду молодших школярів тісно пов'язаний з низкою екологічних проблем, від яких страждає сучасний світ. До того ж основою цих проблем є людська зверхність над природним середовищем, пасивність стосовно природничих питань, недалекоглядність у прийнятті рішень. Саме тому надзвичайно важливо ще з ранніх шкільних років акцентувати увагу учнів на потребах природничого середовища у догляді, допомозі, захисній діяльності; необхідно стимулювати дітей до збереження флори та фауни навкруги, відновлення їхньої гармонії у сучасному світі. Максимально наблизити молодших школярів до екологічного середовища допоможе організація ігор з природного матеріалу, вони забезпечать близький контакт дитини з природними об'єктами, сприятимуть формуванню емпатійних почуттів до навколишнього середовища.

Питання формування екологічного світогляду учнів розглядали такі класики педагогіки, такі як Г. Ващенко, А. Дістервег, Дж. Дьюї, О. Захаренко, Я. Коменський, А. Маслоу, М.Монтесорі, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинський, Р.Штайнер. Сучасні дослідники І. Бех, Н. Бібібк, Л. Гринів, О. Грошовенко, Н. Демешкант, П. Декон, О. Дем'янук, В. Ільченко, В. Крисаченко, Я.Лазаренко, Г. Пустовіт, К. Рав'є, Н. Томсон, Л. Черевко, С. Якименко та інші стверджують у своїх працях, що ідеї формування екологічного світогляду ґрунтуються на знанні про природне середовище, взаємозв'язки в ньому,

особливості гармонійного взаємоіснування природного та суспільного світу; здатності активно діяти в процесі природоохоронної діяльності.

У низці документів, підписаних та ратифікованих Україною (угода про співпрацю між Україною та Європейським Союзом, Йоханнесбургська декларація, Болонська декларація, конвенція про охорону природного довкілля) наголошується на важливості збереження екологічного середовища планети, необхідності виховання у підростаючого покоління гуманного ставлення до природного довкілля. У курсі European Green Deal визначено низку заходів екологічного спрямування, що передбачають захист, відновлення та збереження навколишнього середовища, висвітлення та поширення інформації про екологічні загрози та небезпеки у Європі. Значне місце у курсі European Green Deal відводиться попереджувальним та превентивним природоохоронним заходам, а також заходам із дітьми, спрямованими на виховання бережливого ставлення до природи та розвитку їхнього екологічного світогляду [5].

У тлумачному словнику з української мови визначено, що «світогляд – це інтегральне духовне утворення, яке спонукає до практичної дії, до певного способу життя та думки. Виокремлюють такі рівні світогляду як світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння» [2, с. 325]. На думку О. Грошовенко, «екологічний світогляд є комплексною системою взаємозалежних компонентів: укрупненої сукупності знань, умінь та навичок природоохоронної діяльності, поглядів, загального світобачення, цінностей пов'язаних із гуманним поведінням з природним довкіллям». Екологічний світогляд активно впливає на особистість, її норми поведінки в суспільстві, він є певною духовною призмою особистості [3, с. 97].

Розвиток екологічного світогляду школярів – це довготривалий процес, що потребує використання педагогом різноманітних форм, методів та прийомів роботи. У Європейському Союзі існує низка екологічних шкіл («Лісова школа», «Школа за екологію», «Школа природничих наук»), екологічних центрів, що діють на базі ботанічних садів, музеїв, парків. Цікавими прийомами розвитку екологічного світогляду є використання вправ природничого характеру. *Репродуктивні вправи*: опрацювання матеріалів підручника, робота з художньою та науковою літературою, інтернет-джерелами, що висвітлюють екологічні проблеми Європейського Союзу; робота з екологічними розмальовками.

Продуктивні вправи:

– «Екологічні проблеми Європи». Мета вправи полягає у аналізі екологічних проблем країн Європейського Союзу.

– «Еко-знак». Завдання вправи полягає у дослідженні особливостей екологічного маркування європейських країн.

– «Сортування сміття». Ідея вправи має на меті навчити молодших школярів правильно сортувати сміття, займатися вторинною переробкою відходів, виховувати бережливе ставлення до природи.

– «Еко-брошура». Суть вправи полягає у виокремленні правил гуманного екологічного поведіння в природному середовищі, узагальненні їх та представленні у брошурі.

– «Екологічний щоденник». Завдання вправи має на меті фіксування природоохоронних учинків кожним учнем початкової школи та висвітлення їх.

Творчі вправи:

– «Малюнок на асфальті». Основне завдання вправи полягає в тому, щоб з підручних природних матеріалів (листя, трави, каміння, ягід) викласти певний природний об'єкт. Діти можуть викладати як поодинокі об'єкти, так і разом цілу композицію.

– «Дивовижна природа». Ідея вправи полягає у створенні поробок з природних матеріалів (шишок, мушель, горіхів, жолудів, різнотрав'я, овочів, фруктів) з подальшим використанням поробок для ігор театралізацій, декорації інтер'єрів, екідан в освітньому процесі молодших школярів тощо.

– «Еко-середовище». Мета вправи передбачає проєктування екологічно чистого середовища Європи (малюнок, колаж, фото підбірка, макет).

–«Еко-торбина». Суть вправи полягає у виготовленні екологічної сумки із вживаних речей.

–Вправи природничого характеру, засновані на європейському досвіді, спрямовані на розвиток екологічного світогляду учнів, накопиченню комплексу знань, формуванню природоохоронних практичних умінь та навичок школярів, формуванню цінностей та духовності підрастаючого покоління.

Отже, розвиток екологічного світогляду учнів – це складний процес, що передбачає використання різноманітних засобів, форм, методів та прийомів роботи в освітньому процесі. На шляху до євроінтеграції українська система освіти модернізується, запозичуючи передовий педагогічний досвід європейських країн. Одним із таких запозичень є використання вправ природничого спрямування, що дозволяють активно включити молодших школярів у природоохоронний процес, виховати в них гуманне ставлення до природи та сформуванню здатність до еколого-доцільної поведінки на засадах гармонійного поєднання комплексних природничих знань та емпатійного ставлення до навколишнього середовища.

Список використаних джерел

- 1.Баюрко Н. В. Використання проектних технологій у формуванні готовності майбутніх учителів до розвитку екологічної компетентності учнів. Сучасна педагогіка: теорія, методика, практика. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 16-17 жовтня 2015 року). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. 180с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Бусел. К.: Ірпінь; Перун, 2005.
3. Грошовенко О.П. Світоглядно-екологічний підхід до змісту природничої освіти в школі I ступеня. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Житомир, 2017. С. 96-101.
4. Карук І. В. Дефінітивний аналіз та сутність поняття «експериментальна діяльність». Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : педагогіка і психологія. 61, 2020. С. 30-35.
5. Greendeal. URL: <https://greendeal.org.ua/>

ІНТЕГРОВАНІЙ КУРС «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Леся Семко, здобувач ступеня вищої освіти «магістр»

Науковий керівник: І.А. Стахова, доктор філософії (PhD), старший викладач
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

INTEGRATED COURSE «I EXPLORE THE WORLD» AS A MEANS OF FORMING ECOLOGICAL COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL PUPILS

Lesya Semko, master's student

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)

Анотація. У статті проаналізовано поняття «екологічна компетентність». Визначено позитивний потенціал інтегрованих уроків «Я досліджую світ». Запропоновано завдання екологічного характеру на уроках «Я досліджую світ».

Ключові слова: екологічна компетентність, інтегрований курс «Я досліджую світ», молодші школярі.

Abstract. The article analyzes the concept of «ecological competence». The positive potential of integrated lessons «I explore the world» has been determined. Environmental tasks are offered in the lessons «I explore the world».

Key words: *environmental competence, integrated course «I explore the world», primary schoolchildren.*

Питання формування екологічної компетентності молодших школярів все частіше піднімається у наукових дослідженнях провідних учених України та світу. Наша планета потерпає від забруднень спричинених самими людьми, через їхнє варварське та невіглаське ставлення до природного середовища. Забруднення викликали екологічну кризу, що активно впливає на життя та здоров'я населення усієї Землі. Зважаючи на війну (розриви касетних снарядів, фосфорні бомби, ракетні удари), природа нашої держави щодня зазнає нищення та забруднення, на ліквідацію яких потрібні будуть десятиліття, а то й століття кваліфікованої природоохоронної діяльності. На жаль, сьогодні не у всіх куточках України можна приступити до природозбережувальних робіт, проте вже сьогодні педагогам важливо употужнити процес формування екологічної компетентності учнів початкової школи, як основи становлення гуманного природничо-свідомого населення. Формування екологічної компетентності молодших школярів відбувається на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Цей курс дозволяє накопичити комплекс знань з природничих дисциплін, встановлювати зв'язки між об'єктами природи, розвивати екологічний світогляд, виховувати бережливе ставлення до природи.

Провідні ідеї формування екологічної компетентності молодших школярів обґрунтовано у Державному стандарті початкової освіти, концепції Нової української школи, концепції екологічної освіти, типових освітніх програмах, а також підкріплені європейськими освітніми документами: педагогічною конституцією Європи, курсом «GreenDeal» тощо. Особливості формування екологічної компетентності учнів початкової школи вивчали Т. Васютіна, О. Грошовенко, І. Карук, І. Ліпич, Л. Присяжнюк, Г. Пустовіт, О. Пруцакова, З. Плохій та ін. Природозбережувальний та екологічний потенціал уроків інтегрованого курсу «Я досліджую світ» визначили Т. Гільберг, С. Тарнавська, О. Гнатюк, С. Павич, О. Волощенко, О. Козак, Г. Остапенко та ін.

Екологічна компетентність молодших школярів, на думку Н. Казанішеної, проявляється у комплексі знань з еколого-природничих дисциплін, сформованості практичних умінь та навичок бережливого поводження з об'єктами природи, у еколого-доцільній поведінці, здатності приймати об'єктивні рішення на захист природного довкілля тощо [3, с. 15]. Зміст навчальної дисципліни «Я досліджую світ» сприяє формуванню екологічної компетентності школярів. Він базується на принципах *науковості* (дозволяє використовувати достовірні перевірені факти в процесі навчання молодших школярів та сприяє формуванню системи зв'язків у комплексі «причина-наслідок», тобто розширює дитячий світогляд, дозволяє зрозуміти взаємозалежності між об'єктами природи, між природою та людиною тощо); *наочності* (дозволяє краще засвоїти навчальний матеріал та сформувати реалістичну картину світу у дітей); *інтеграції* (дозволяє розглядати екологічні проблеми через призму різних наук, тим самим стимулює до пошуків шляхів їхнього вирішення, зважаючи на наукові дослідження в різних сферах життя людини) [1, с. 4].

Метою навчальної програми «Я досліджую світ» (автор О. Савченко) передбачено «індивідуальний особистісний розвиток учнів початкової школи шляхом формування цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює систему інтегрованих знань про природу і суспільство, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики, способи дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні задачі» [4]. Метою навчальної дисципліни «Я досліджую світ» (автор Р. Шиян) є «формування наукового мислення та культури дослідження; розвиток системних уявлень про цілісність та розмаїття природи, утвердження принципів сталого розвитку, ефективної, безпечної і природоохоронної поведінки в довкіллі» [6].

Аналіз підручників та робочих зошитів з навчального предмету «Я досліджую світ» для учнів 1-2 та 3-4 класів (Т. Гільберг, С. Тарнавська, О. Гнатюк, С. Павич) дозволив виокремити основний алгоритм аналізу екологічних проблем, а саме:

- аналіз явищ, подій, які відбуваються навкруги, виявлення їх істотних ознак;
- встановлення причин виникнення явищ чи подій;
- припущення наслідків, які можуть викликати явища та події;
- графічне зображення подій та наслідків, їх схематичне промальовування;
- глибокий аналіз схеми;
- обґрунтування висунутих припущень;
- формулювання власних висновків.

Завдання, запропоновані авторами, спрямовані на те, щоб учні не просто репродуктивно запам'ятовували, а потім відтворювали причинно-наслідкові зв'язки, які є у природному довкіллі, а розуміли та сприймали їх внутрішній зв'язок, усвідомлювали, що у кожній екологічній проблеми є своя причина та наслідок, який може спочатку бути латентним (прихованим), але все ж настане [2].

У підручниках та робочих зошитах для учнів 1-4 класів з навчального предмету «Я досліджую світ» (О. Волощенко, О. Козак, Г. Остапенко) представлено екологічні проблеми через твори художньої літератури, репродукції картин відомих українських та європейських художників, музичні твори, математичні завдання природничого характеру, елементарні фізичні процеси, суспільні питання пов'язані з природним довкіллям тощо. Школярі мають можливість всесторонньо розглянути ту чи іншу екологічну проблему, спробувати знайти шляхи її вирішення, узагальнюючи набуті знання [7].

Наведемо приклади екологічних завдань, що містяться у підручниках з інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

1. Розгляньте малюнки. Які думки у вас виникають? Чи варто виправляти ситуації? Аргументуйте.

Рис. 1. Зображення екологічних ситуацій для обговоренні на уроках ЯДС

2. Проведіть дослідження, скільки води Ви використовуєте, коли чистите зуби.

3. Розкажіть, як ваша родина береже природне довкілля.

4. Прочитайте оповідання В. Сухомлинського «Звичайна людина». Які висновки Ви можете зробити?

5. Що варто робити, щоб зекономити природні ресурси?

У ході викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» молодші школярі навчаються активно працювати з підручником, опрацьовувати наукову літературу, знайомляться з фактами, підтвердженими даними, щодо екологічних проблем; в учнів формуються уміння та навички грамотного, екологічно доцільного поведіння в природному довкіллі, розширюється екологічний світогляд. Завдання природничого та екологічного характеру дозволяють активно включити молодших школярів у процес розв'язання складних природоохоронних питань, дозволяють на високому рівні сформувати екологічну компетентність учнів.

Таким чином, інтегрований курс «Я досліджую світ» виступає одним із засобів формування екологічної компетентності молодших школярів, кроком до становлення екологічно гуманного, свідомого суспільства, що зможе очистити природне довкілля, займатиметься раціональним використанням природних ресурсів та відновленням біологічного різноманіття планети.

Список використаних джерел

1. Андрусенко І.В. Формування екологічної грамотності молодших школярів в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» : методичні рекомендації. Київ: Педагогічна думка, 2020. 75 с.
2. Гільберг Т. «Я досліджую світ». URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1221-ya-doslidzhuyu-svit-1-klas-gilberg.html>
3. Казанішена Н. В. Формування професійної готовності вчителя до екологічного виховання учнів : навч.-метод. посіб.; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. 74 с.
4. Савченко О. Я. Типова освітня програма. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2020/11/20/Savchenko.pdf>
5. Стахова І.А. Особливості становлення цілісної картини світу в дітей шестирічного віку. Молодий вчений, №5.2 (69.2), 2019. С.162-165.
6. Шиян Р. Б. Типова освітня програма. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2020/11/20/Shiyana.pdf>
7. Я досліджую світ : підручник інтегрованого курсу для 1 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Київ : Світич, 2018. 92 с.
8. Karuk I., Kolesnik K., Kryvosheya T., Prysiazhniuk L., Shykyrynska O., Vyshkivska V., Komarivska N. The development of cooperation skills of senior preschoolers in the experimentation process. *Society. Integration. Education*, 2022. I, 404-414. DOI:<https://doi.org/10.17770/sie2022vol1.6838>
9. Kolomiets A., Lazarenko N., & Kolesnik K. Peculiarities of Organization of Group Interaction of Preschool Children in the Process of Game-Experimentation. *Preschool Education: Global Trends*, 2022. 2. Retrieved from <https://preschool-journal.com/index.php/journal/article/view/16>

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Юлія Соборова, здобувач ступеня вищої освіти «бакалавр»

Науковий керівник: Н. В. Баюрко, кандидат педагогічних наук, доцент
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

ECOLOGICAL EDUCATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Yuliya Soborova, holder of a bachelor's

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)

Анотація. У статті проаналізовано досвід європейських країн у розв'язанні проблеми соціалізації дітей з особливими освітніми потребами. Обґрунтовано важливість екологічної освіти і виховання учнів як засобу розширення соціально-адаптаційних можливостей учнів.

Ключові слова: соціалізація, учні, екологічне виховання, міждисциплінарні зв'язки, дослідницька діяльність.

Abstract. The article analyzes the experience of European countries in solving the problem of socialization of children with special educational needs. The importance of environmental education and upbringing of students as a means of expanding the social adaptation capabilities of students is substantiated.

Key words: socialization, pupils, environmental education, interdisciplinary connections, research activity.

Трансформація суспільної свідомості на сучасному етапі розвитку стала вагомим чинником для зміни ставлення до дітей з особливими освітніми потребами. Історія людства демонструє широкий спектр позицій щодо таких осіб – від агресії, зневаги до толерантності, підтримки, взаємодії. На початку ХХІ століття вирішальним фактором є право кожної людини на освіту без дискримінації, що забезпечує ефективну соціалізацію дітей, незалежно

від їхніх освітніх потреб і можливостей у спільному соціально-освітньому середовищі [4]. Кожна дитина, незалежно від стану її здоров'я, наявності фізичного чи інтелектуального порушення, має право на здобуття освіти, якість якої не відрізняється від якості освіти здорових дітей. Визнання прав такої дитини, її інтересів, здібностей, потреб, надання допомоги у процесі соціалізації є важливим завданням школи.

У цьому контексті значний інтерес викликають провідні європейські країни, які є яскравим прикладом того, як відбувається процес соціалізації учнів з особливими освітніми потребами. Досліджено, що децентралізована система управління в освіті Німеччини – це складний механізм взаємодії федерації, земель і громад (місцевих органів влади). Однак держава регулює федеральні закони з ключових питань інклюзивної освіти, фінансує витрати (близько 75%) на додаткові посади вчителів і асистентів, закупівлю спеціального обладнання, підтримку служб, що працюють поза школами [4, с. 70]. Наповнення навчально-методичних програм, критерії оцінювання знань учнів, кількість і спеціалізація закладів освіти вирішується на місцевому рівні.

У Німеччині існує дві паралельні системи освіти для дітей з особливими освітніми потребами – спеціальна, що надається переважно дітям із комплексними вадами, та загальна, яка надає можливість здобути освіту на основі інклюзії. Розроблено державні рекомендації, які регламентують процес навчання дітей з особливими потребами. Важливе значення надається питанням фізичного, емоційного та соціального розвитку дітей. Форму навчання учнів обирають батьки за рекомендацією шкільного лікаря. У складних випадках необхідно отримати рекомендації шкільного психологічного центру. Впродовж навчання дитина може будь-коли змінити один тип школи на інший. Наприклад, дитина з особливими освітніми потребами здобуває початкову освіту в загальноосвітній початковій школі, а в процесі навчання у загальноосвітній школі змінює її на спеціальну.

Як правило, в інклюзивних класах навчається по 25 учнів, з яких 3–4 дитини мають легкі порушення (порушення зору, слуху, синдром Дауна) і одна дитина зі складними порушеннями розвитку. Тривалість уроку складає 1,5 години, проте кожні 10–20 хвилин відбувається зміна виду діяльності. Класні кімнати мають зони для відпочинку учнів. Навчання в інклюзивному класі, крім вчителя, забезпечує помічник вчителя і за потреби – педагог для супроводу [5].

У німецьких школах активно практикують організацію позакласної роботи з учнями, яка передбачає спільне проведення масово-інформаційних, культурно-дозвіллевих і мистецьких заходів. Наприклад, кожен клас наприкінці навчального року їде в подорож. Тривалість мандрівки залежить від віку дітей – від одного дня до двох тижнів. Неформальне спілкування і розв'язання побутових проблем згуртовує дітей краще, ніж під час навчання у школі.

Італійська Республіка є однією з провідних європейських країн у впровадженні інклюзивної освіти. Ця держава однією з перших визнала пріоритетність інклюзивної освіти для дітей з особливими освітніми потребами. Аналіз системи організації інклюзивної освіти в Італії свідчить, що вона розглядається як засіб досягнення таких взаємопов'язаних аспектів: 1) освітнього, який передбачає опанування знаннями і вміннями, визначеними навчальною програмою для учнів відповідного віку, з урахуванням рівня порушень розвитку конкретної дитини; 2) реабілітаційного, спрямованого на збереження і зміцнення здоров'я дитини, усунення, за можливості, наявних дисфункцій; 3) соціального, що забезпечує адаптацію дитини до інклюзивного середовища, розвитку навичок, які забезпечують її соціалізацію та інтеграцію в суспільство. Італія – одна з європейських країн, яка досягла 99,6% включення учнів з особливими освітніми потребами у загальну середню освіту [5].

Ретроспектива впровадження інклюзивних практик соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в системах шкільної освіти вищезазначених країн показує, що на їх розвиток вплинули традиції освітньої системи, соціально-економічні умови, орієнтація на гуманістичні та наукові підходи. Впровадження інклюзивної освіти є основним фактором соціалізації дітей з фізичними, сенсорними та інтелектуальними вадами.

Інклюзивна освіта за останні кілька десятиліть стала важливою світовою тенденцією реформування систем освіти, яка є незворотною. На шляху до її впровадження європейські країни пройшли шлях науково-теоретичної концептуалізації сутності та розуміння інклюзії, законодавчої, інституційної, організаційної та фінансової діяльності з розвитку її системи та практики.

Тісна співпраця між Україною та Європейським Союзом сприяла прийняттю та впровадженню Концепції Нової української школи у систему загальноосвітніх шкіл держави (2016) та нового Державного стандарту базової середньої освіти (2021). Реформування змісту загальної середньої освіти передбачає розробку індивідуальних програм розвитку для інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами, що включатимуть корекційно-реабілітаційні заходи, психолого-педагогічний супровід і засоби для навчання таких дітей [6].

Моделювання освітнього простору, з урахуванням типології особливих освітніх потреб дитини, передбачає пошук нової позиції стосовно екологічної освіти як інструмента соціалізації індивіда та його адаптації до життя в урбанізованому середовищі в умовах розвитку громадянського, інформаційного суспільства.

Екологічна вихованість школяра характеризується єдністю системи екологічних знань, уявлень, переконань, ціннісних орієнтацій, потреб, бережливого і відповідального ставлення до природного середовища, поведінки у довкіллі, яка не порушує структурно-функціональні взаємозв'язки у природі, діяльності, спрямованої на збереження і примноження природних ресурсів. Значний потенціал у реалізації окреслених завдань має природнича освітня галузь.

Відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти (2020) мета природничої галузі освіти полягає у формуванні в учнів системи знань про основні закономірності живої і неживої природи, умінь використовувати їх у дослідницькій діяльності, а також розвитку уявлень про цілісність світу природи, формуванні екологічного мислення учнів, вихованні громадянина демократичного суспільства [3].

Інтегрований курс «Пізнаємо природу» для учнів 5-6 класів є продовженням вивчення навчальної дисципліни «Я досліджую світ» початкової школи й водночас є пропедевтичним курсом для вивчення природничих наук у базовій школі. Новий ступінь вивчення природи забезпечує початок систематизації знань про об'єкти і явища природи, формування первинних уявлень про взаємозв'язок між світом неживої і живої природи, між організмами й середовищем, поглиблює розуміння впливу діяльності людини на зміни, що відбуваються в навколишньому середовищі. Такий підхід до відбору змісту відповідає і віковим особливостям розвитку розумових операцій у школярів, і екологічним вимогам сучасного життя.

Формування предметної природничої компетентності здійснюється на уроках, у позаурочній і позакласній діяльності з урахуванням специфіки навчального предмета й вимагає певних умов: природне розвиваюче середовище, спілкування дітей з об'єктами природи, забезпечення активної діяльності дітей у природі, що поєднується зі спостереженнями, дослідженнями, практичними роботами, природоохоронною діяльністю [2].

На нашу думку, важливою умовою реалізації виховного потенціалу змісту предмета «Пізнаємо природу» (5 клас) має бути забезпечення міжпредметних зв'язків на основі організації дослідницької діяльності учнів [1]. Зокрема, зміст навчального матеріалу дає основи для вивчення елементів сільськогосподарської справи. Так, у процесі вивчення теми «Пристосування до життя та різноманітність рослин» учням пропонується дослідити, які умови необхідні для проростання насіння. Об'єктами спостереження можуть бути насінини квасолі, гороху, пшениці та інших сільськогосподарських культур. Перед закладанням досліду проводиться коротка бесіда, у ході якої учні з'ясовують відповіді на запитання: Що потрібно насінню, щоб воно почало проростати? Які умови потрібні для цього? Необхідність води, повітря і тепла учні доводять результатами досліду. Спостереження учнів допомагають

їм правильно відповісти на запитання: Чому насіння квасолі перед висіванням на присадибній ділянці звичайно намочують? Чому насіння рису під товстим шаром води може прорости, а насіння пшениці ні? Назвіть насіння овочевих рослин, що їх висівають навесні в ранні, середні й пізні строки. Чим це пояснюється?

Важливу роль у підвищенні ефективності процесу екологічного виховання дітей з особливими потребами відіграє формування емоційно-позитивного відношення до навчання. Невичерпне джерело радості, зацікавленості й захоплень викликають у дітей тварини. Наприклад, ознайомлення з видовою різноманітністю тварин (при вивченні теми «Чим ми завдячуємо тваринам?») можна здійснювати на прикладі вивчення птахів, особливостей їх процесів життєдіяльності, поведінки, гніздування тощо. Доречно уроки проводити у поєднанні з конкретними трудовими справами. Вчитель може запропонувати учням виготовити, з допомогою дорослих, найпростіші годівниці (з поліетиленових пляшок, молочних пакетів, дощечок та ін.). Восени і взимку важливо підгодовувати птахів, заздалегідь підготувавши корм (насіння соняшнику, зерно злаків, ягоди горобини, калини, бузини тощо). Досвід показує, що така діяльність захоплює учнів і сприяє розвитку бережливого ставлення до тварин.

Зміст інтегрованого курсу «Пізнаємо природу» дає вчителю можливість роз'яснити учням необхідність охорони місцевих лісів, полів, лук, парків тощо. Залучення учнів до проведення екологічних дидактичних ігор, виконання творчих завдань екологічного спрямування дозволяють учителю краще виявити пізнавальні інтереси школярів.

Таким чином, соціалізація дітей з особливими освітніми потребами є складним і багатофакторним процесом, для успішного проходження якого необхідно не лише змінити ставлення суспільства до дітей з обмеженими можливостями, а й надати їм матеріальну, фінансову та іншу допомогу та підтримку, створення належних умов для навчання та розвитку якостей особистості, проходження соціально-психологічної та медичної реабілітації; забезпечення взаємодії всіх учасників освітнього процесу, всебічного розвитку та формування особистості.

Знання про природу, підкріплені практичними навичками та вміннями її оберігати, стають потужним чинником творчого розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Модернізація змісту інтегрованого курсу «Пізнаємо природу» (5 клас) має здійснюватись у напрямі врахування суті освітньої та корекційно-розвивальної мети його вивчення на сучасному етапі, відповідних завдань; добору матеріалу за принципами доступності та наочності, необхідності формування в учнів цілісної системи природничих уявлень і понять; забезпечення міжпредметних зв'язків.

Список використаних джерел

1. Баюрко Н. В. Шляхи реалізації змісту екологічної освіти у позакласній діяльності учнів підліткового віку. Актуальні питання географічних, біологічних та хімічних наук. Основні наукові проблеми та перспективи дослідження : збірник наукових праць ВДПУ. Вип. 5 (10). Вінниця, 2008. С. 62-64.
2. Блеч Г. О. Про вдосконалення змісту навчання з природознавства у допоміжній школі. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. Збірник наук. праць. № 1 (3), 2004. С. 192–195.
3. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/metodichni-rekomendaciyi>
4. Козіброда Л. Європейський досвід соціалізації учнів з особливими освітніми потребами: історичний контекст. *Молодь і ринок*. № 6–7 (185–186), 2020. С. 67-72.
5. Організація інклюзивного навчання в закладах освіти. URL: <https://dl.kpt.sumdu.edu.ua/mod/book/view.php?id=37148&forceview=1>
6. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text>

**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
(ПРОЄКТ ПРОГРАМИ ERASMUS + JEAN MONNET MODULE ECOEDEU-101085524)**

Інна Стахова, доктор філософії (PhD), старший викладач кафедри початкової освіти
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

**EUROPEAN EXPERIENCE OF FUTURE TEACHERS ENVIRONMENTAL EDUCATION
(ERASMUS PROGRAM PROJECT + JEAN MONNET MODULE ECOEDEU-101085524)**

Inna Stakhova, Doctor of Philosophy (PhD), senior teacher of the Department of Primary
Education

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)

Анотація. У статті висвітлено особливості реалізації міжнародного Еразмус + Жан Моне Модуля «Екологічна освіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : європейський підхід». Автором наведено приклади завдань, що виконують студенти у рамках проекту. Визначено мету, основні цілі та завдання природничо-екологічного проекту.

Ключові слова: молодші школярі, міжнародний проєкт, екологічна освіта.

Abstract. The article highlights the peculiarities of the implementation of the international Erasmus + Jean Monnet Module "Environmental education of children of preschool and primary school age: a European approach". The author gives examples of tasks performed by students within the framework of the project. The purpose, main goals and objectives of the natural and ecological project are determined.

Keywords: younger schoolchildren, international project, environmental education.

Екологічне виховання підростаючого покоління – одне із пріоритетних завдань, спрямоване на гармонійний розвиток особистості. На сучасному етапі складних і динамічних відносин суспільства з навколишнім середовищем, ощадливе ставлення до природи повинно складати невід'ємну частину загального світогляду кожного громадянина Європи. Саме тому екологічне виховання особистості, гармонія її стосунків з природою є пріоритетними напрямками виховання молоді в системі закладів вищої освіти. У час модернізації українського суспільства проблеми екологічної освіти набувають усе більшої актуальності. У дослідженнях присвяченим питанням екологічної освіти підростаючого покоління частіше приділяється увага необхідності усвідомлення інтеграції європейської культурної спадщини в широкому змісті. Науковцями підтверджується той факт, що система освіти повинна зміцнити усвідомлення єдності європейських народів і держав у розв'язанні екологічних проблем. Захист навколишнього середовища – це ключове питання на порядку денному європейського товариства. Загострення відносин суспільства з навколишнім середовищем, поглиблення глобальної екологічної кризи, що загрожує життю планети і людства, вносять істотні зміни й у сучасну освітню політику. Виховання гуманного ставлення до природи, освоєння екологічної культури, гармонії співіснування людини з живою природою стають пріоритетними напрямками виховного процесу.

Педагогічні заклади вищої освіти України шукають ефективні шляхи, засоби, способи формування екологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи, адже це складний процес. Проте ми впевнені, що впровадження європейського досвіду екологічної освіти зробить цей процес більш ефективним та цілеспрямованим, оскільки наближає майбутніх учителів до навколишнього середовища, дозволяє чітко усвідомлювати екологічні проблеми, будувати власну стратегію подолання екологічної кризи. Проєкт «Екологічна освіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: європейський підхід» базується на

таких нормативно-правових актах: Європейська зелена угода, Зелена педагогіка, Угода про асоціацію між Україною та ЄС, Європейське кліматичне право, Європейський кліматичний пакт, Педагогічна Конституція Європи та інші.

У Резолюції, ухваленій Радою міністрів Європейського Союзу, визначено такі пріоритети екологічної освіти, а саме: підвищення обізнаності громадськості щодо екологічної безпеки; запропоновано можливі шляхи подолання забруднення довкілля, у тому числі виховання екологічно гуманного населення; заклав основи повноцінної, активної участі кожної людини у збереженні довкілля (Резолюція Ради Міністрів Європейського Союзу). У 1993 році Європейський парламент наголосив на необхідності впровадження екологічної складової в усі сфери освіти та підготовки вчителів до екологічного виховання підростаючого покоління. Одним із завдань п'ятої Програми навколишнього середовища Європейського співтовариства було інтегрувати ідеї екологічної політики в усі сфери життя (Програма політики та дій Європейського співтовариства щодо навколишнього середовища та сталого розвитку). Аналіз освітньої політики Німеччини, Данії, Іспанії, Швеції, Фінляндії та Великобританії виявив той факт, що в цих країнах важливість екологічної освіти для всіх верств населення, особлива увага приділяється підготовці вчителів з екологічної освіти. Відповідно до Угоди про співробітництво між Україною та Європейським Союзом прийнято та ратифіковано ряд угод відомих конференцій і самітів (Йоганнесбурзька декларація сталого розвитку, 2002; Конференція ООН зі сталого розвитку, 2012; Тбіліське комюніке – *Educate Today for a Sustainable Future*, 2012; *Summit UN on Sustainable Development*, 2015 та ін.), пріоритетами яких були не лише радикальні дії щодо збереження навколишнього середовища, а й підготовка вчителів до виховання екологічно свідомих людей, пропагування екологічно безпечної поведінки.

Проект «Екологічна освіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : європейський підхід» реалізується на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Проект передбачає формування у майбутніх педагогів глибоких переконань у необхідності запровадження цілісної європейської системи екологічної освіти. Основою його створення є екологічна програма *European Green Deal та освітня програма Green Pedagogy*. На тлі військових дій, коронавірусної кризи, падіння економіки реалізація програм *European Green Deal та Green Pedagogy* забезпечують модернізацію економіки та сприяють екологічному зростанню життєдіяльності людини у гармонії з планетою та її ресурсами, виховання свідомого гуманного покоління. Проект реалізується у процесі викладання чотирьох модулів: «Екологічна освіта Європи», «Екологічне виховання дітей дошкільного віку: європейський контекст», «Європейські освітні практики формування екологічної компетентності молодших школярів», «Позашкільна екологічна освіта: європейський аспект».

Проект «Екологічна освіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : європейський підхід» враховує положення Стратегії Європейської економічної комісії та ґрунтується на інтеграції природничо-наукових і соціогуманітарних знань в освітній процес майбутніх учителів. Його основні завдання спрямовані на:

- пропагування європейського досвіду екологічної освіти;
- розширення еколого-природничого світогляду населення;
- виховання гуманного свідомого покоління, здатного подолати екологічну кризу;
- стимулювання майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду екологічної освіти підростаючого покоління;
- посилення відповідальності за стан довкілля, дотримання морально-етичних норм і правил поведінки у природному середовищі;
- налагодження співпраці між ЄС та Україною у сфері освіти та екології.

У ході реалізації проекту майбутні педагоги вивчають провідний європейський досвід, беруть участь у еколого-природничих акціях, квестах, навчаються створювати екологічне середовище для учнів початкової школи (оформлювати природничі класи, городи на

підвіконні, пришкільні сади). Студенти розробляють уроки, творчі бесіди, екологічні стежини тощо.

Таким чином, реалізація проекту Еразмус + Жан Моне Модуля «Екологічна освіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : європейський підхід» дозволяє сформувати екологічну компетентність майбутніх учителів на засадах гуманізму, загальнолюдських цінностей, бережливого ставлення до природи. Участь у проєкті дасть можливість студентам накопичити низку креативних методів, форм та прийомів роботи з молодшими школярами, що сприяють формуванню еколого-доцільної поведінки.

Список використаних джерел

1. Екологічна освіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : європейський підхід. URL: <http://ecoedeu.vspu.edu.ua/>
2. Rudyshyn, S., Stakhova, I., Sharata, N., Berezovska, & T., Kravchenko, T. (2021). The Effects of Using a Case Study Method for Environmental Education. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*. Vol 20, No 6 (2021). P. 319-340. URL : <https://doi.org/10.26803/ijlter.20.6.17>
3. Kolomiets A., Lazarenko N., & Kolesnik K. Peculiarities of Organization of Group Interaction of Preschool Children in the Process of Game-Experimentation. *Preschool Education: Global Trends*, 2022. 2. Retrieved from <https://preschool-journal.com/index.php/journal/article/view/16>
4. Karuk I., Kolesnik K., Kryvosheya T., Prysiachniuk L., Shykyrynska O., Vyshkivska V., Komarivska N. The development of cooperation skills of senior preschoolers in the experimentation process. *Society. Integration. Education*, 2022. I, 404-414. DOI:<https://doi.org/10.17770/sie2022vol1.6838>
5. Стахова І. А. Модель формування готовності майбутніх педагогів до природоохоронної діяльності у початковій школі. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : збірник наукових праць. Вип. 61. Вінниця : ТОВ «Друк плюс», 2021. С. 64-74. DOI: 10.31652/2412-1142-2021-61-64-74

ODPOWIEDZIALNA WOLNOŚĆ W TWÓRCZEJ DZIAŁALNOŚCI NAUCZYCIELA

dr hab. **Marcin Białas** Prof. AWFis

dr **Marta Holeksa**

Akademia Wychowania Fizycznego i Sportu

im. Jędrzeja Śniadeckiego w Gdańsku

Abstrakt. *Problem przedstawiony w artykule dotyczy specyfiki procesu kształcenia twórczych nauczycieli z uwzględnieniem w tym procesie takich wartości, jak: wolność, odpowiedzialność, samorozwój, samorealizacja, autokreacja, czy samospelnienie. Respektowanie tych wartości i przekazywanie ich młodszemu pokoleniu, w obliczu kryzysu współczesnego świata, a tak naprawdę kryzysu człowieka i jego człowieczeństwa, pozwala mieć nadzieję, że Ci młodzi ludzie, zdołają zatrzymać wszechobecną destrukcję, i dokonać pozytywnych zmian w otaczającej nas rzeczywistości. Podjęta tutaj próba przeanalizowania podstawowych sposobów rozumienia pojęcia wolność (wolność pozytywna, wolność negatywna oraz wolność wewnętrzna) i odpowiedzialność służyła uświadomieniu znaczenia tych terminów w rozwiązywaniu dylematów związanych z edukacją twórczych nauczycieli na płaszczyźnie: wolność–odpowiedzialność–bezpieczeństwo–rozwój–szczęśliwe życie. Ponadto, przedstawiona w tym miejscu argumentacja, służy zobrazowaniu potrzeby uwzględniania w strukturze procesu edukacji twórczych nauczycieli odpowiedzialnej wolności, będącej jednocześnie istotnym celem, jak i ważnym narzędziem procesu wychowania i kształcenia człowieka nowej generacji, bez którego nie udałoby się osiągnąć wyższych celów ludzkiej egzystencji, takich jak intelektualno-poznawcza, emocjonalno-wolicjonalna i działaniowo-społeczna oraz moralna autonomia człowieka.*

Słowa kluczowe. Wolność, odpowiedzialność, kompetencje, świat BANI, samoświadomość, samorozwój, samorealizacja, autokreacja, osobowość twórcza, profesjonalizm nauczycielski, twarda empatia

Truizmem stało się stwierdzenie, że od kilku lat wszyscy doświadczamy życia w trudnych czasach. Zapoczątkowany na przełomie XX – XXI światowy kryzys gospodarczy ukazał ogrom problemów, z którymi przyszło borykać się zglobalizowanemu światu. Na geopolitycznej i gospodarczej mapie świata pojawiły się istotne zmiany. Nakładające się kryzysy, m.in. regres procesów integracyjnych w UE, konflikty na tle uchodźczo-migracyjnym, brak spójnej polityki bezpieczeństwa i obronności, brak powszechnej aprobaty dla działalności liderów światowego przywództwa. Dodajmy do tego ciągłe walki o sprawiedliwość rasową i społeczną, równouprawnienie płci i działania na rzecz powstrzymania zmian klimatycznych oraz choroby dezorganizują dotychczasowy życiowy ład [1].

Ten ostatni czas pokazał również, że szkoła i środowisko edukacyjne, jakie dotychczas znaliśmy, odchodzą w zapomnienie. Doświadczenie kryzysów, wywołanych najpierw pandemią, a potem trwającą wojną na Ukrainie uświadamiają nam wszystkim, że świat, w którym żyjemy pełen jest nieprzewidywalnych zjawisk, istotnie wpływających na nasze życie, zarówno, to osobiste, jak i zawodowe. Świat, w którym żyjemy nie jest już światem **VUCO**, czyli złożonym, zmiennym, niejednoznacznym, niepewnym [2], stał się bowiem światem, określanym mianem **BANI** – kruchym, niespokojnym, nieliniowym i niezrozumiałym [3].

Skutkiem życia w takim świecie stało się:

- wrażenie, że innymi ludźmi kierują niezrozumiałe emocje, przekonania, motywacje, sposób myślenia
- przeświadczenie funkcjonowania w ciągłym napięciu i stresie
- przeżywanie nagłego niepokoju oraz lęku
- poczucie niepewności jutra, obcości i samotności w walce o przetrwanie [4]

Bardzo często też, refleksja nad dzisiejszą rzeczywistością doprowadza do uświadomienia sobie własnej bezsilności i bezradności, co w konsekwencji nierzadko prowadzi do niemocy działania i utraty sensu życia.

Zatem, życie w takich trudnych czasach, wymaga zakotwiczenia się w swoim silnym „ja”, w swojej własnej mocy sprawczej, której fundamentem jest osobowość twórcza, charakteryzująca się:

- uzdolnieniami poznawczymi - wyobraźnią twórczą,
- myśleniem dywergencyjnym,
- zdolnościami godzenia sprzeczności,
- odwagą twórczą,
- silną motywacją i zapałem do pracy,
- samostereownością,
- otwartością na nowe doświadczenia,
- dociekliwością,
- krytycyzmem oraz samokrytycyzmem,
- wysoką wrażliwością emocjonalną
- samoregulacją emocjonalną,
- siłą woli i uporem [5]

Osobowość taka, niejednokrotnie pozwala po prostu przetrwać, dostrzec różne możliwości zmiany, i szanse budowania NOWEGO, z pełną świadomością i odpowiedzialnością za to, co chcemy, jak chcemy, z kim chcemy, gdzie chcemy, i po co chcemy? Uruchamianie potencjału twórczego, predyspozycji twórczych, inwencji twórczej, odwagi tworzenia wyobrażeń i nadawania

im rzeczywistych, realnych kształtów, zapewnia możliwości dokonywania zmian, a tym samym doświadczanie uczucia szczęścia, satysfakcji i spełnienia.

Niestety kształtowanie osobowości twórczej, jest długim i żmudnym procesem, zależnym od szeregu czynników. Jednym z nich jest szkolne środowisko wychowawcze, tworzone m.in. przez nauczycieli wszystkich poziomów kształcenia i wychowania. Największą jednak rolę mają tutaj do odegrania nauczyciele edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej. To od ich, pracy zależy bowiem w znacznym stopniu powodzenie dziecka w jego dalszej życiowej karierze. Wszystko co najważniejsze w rozwoju człowieka, dzieje się bowiem, do 9 roku życia, gdyż na ten etap rozwojowy przypada, rozkwit predyspozycji, zainteresowań, zdolności i talentów. *„Nigdy też, nauczyciel nie odgrywa już tak ważnej roli w rozwoju osobowości ucznia i nie jest już dla niego tak znaczącym autorytetem, jak na tym etapie edukacji”* [6]. Ten moment rozwojowy jest zatem momentem decydującym, o całokształcie późniejszych osiągnięć dziecka.

Zatem praca nad twórczą osobowością nauczycieli edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej wydaje się być bardzo ważnym kierunkiem pracy nad ich profesjonalnym rozwojem.

„Profesjonalizm nauczycielski, jak zauważa z kolei Joanna L. Pękala, wiąże się z wielopłaszczyznową koniecznością wyboru: najpierw konkretnej dziedziny pracy i zamierzonej grupy odbioru własnych oddziaływań, następnie metod pracy, a jeśli namysł nauczyciela jest wystarczająco wnikliwy, dotyka również jego systemu wartości.” [7]

Wczytując się w powyższe stwierdzenie, można odnieść wrażenie, że inspiruje ono do stawiania pytań o przyszłościowy model nauczyciela edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej, czyli:

1. O samoświadomość, jako osoby – Skąd przychodzę ? Kim jestem ? Kim będę/Kim się staję na drodze własnego samorozwoju ?
2. O jego kompetencje – Co wiem ? Co potrafię ? Jak postępuję i z jakiego powodu właśnie tak ?
3. O metody jego pracy – Jakie sposoby pracy preferuję, i z jakiego powodu właśnie te ?
4. O cele, będące konkretnymi efektami pracy nauczyciela – Kogo edukuję i po co?

Podejmując kwestię nauczycielskiej samoświadomości, jako osoby ważna staje się umiejętność definiowania poczucia osobistego człowieczeństwa. Jest to istotne, w kontekście zrozumienia własnego postępowania wnoszonego do roli nauczyciela. Oczywiście jest bowiem fakt, że przeszłość determinuje teraźniejszość. Teraźniejszość zaś, mocno ingeruje w przyszłość [8]. Ta wiedza o samym sobie, własnym potencjale, mocnych i słabych stronach, walorach i niedoskonałościach, nadmiarze i brakach, konstytuuje kierunek osobistych zmian i dalszą drogę twórczego rozwoju.

Bezpośrednio z poziomu samoświadomości osobowościowej wynika pytanie o nauczycielskie kompetencje, czyli o posiadane przez nauczyciela określone spektrum wiedzy, umiejętności i postaw. Oprócz kompetencji kluczowych (kompetencje porozumiewania się w języku ojczystym i językach obcych, kompetencje matematyczne i naukowo-techniczne, kompetencje informatyczne, kompetencje społeczne i obywatelskie, umiejętność uczenia się, inicjatywność i przedsiębiorczość, świadomość i ekspresja kulturalna) uznawanych za niezbędne dla potrzeb samorealizacji i rozwoju osobistego, aktywnego obywatelstwa, integracji społecznej oraz zatrudnienia, coraz częściej podkreśla się rangę kompetencji miękkich, czyli umiejętności: komunikacyjnych i nawiązywania relacji z drugim człowiekiem, radzenia sobie ze stresem, zarządzania sobą w czasie i pracą zespołu, podejmowania decyzji i rozwiązywania problemów, bycia asertywnym, kreatywnym i innowacyjnym w myśleniu [9]. Kompetencje te sprzyjają bowiem budowaniu relacji, kontaktów i współpracy z innymi ludźmi. Są tak uniwersalne, że można je wykorzystywać niezależnie od branży, zawodu czy specjalności. Innym pojęciem robiącym zawrotną karierę w obszarach różnych dziedzin naukowych, jest pojęcie *„twardej empatii”*. Twarda empatia, polega na utrzymaniu w równowadze celów i wyników edukacyjnych z troską o

ucznia oraz ich zespół. Chodzi tu o to, by zachować balans pomiędzy wymaganiami i oczekiwaniami wobec uczniów, a szanowaniem ich jako ludzi i respektowaniem świata przeżywanego przez nich uczuć i emocji [10]. Nie jest to łatwe zadanie, i wymaga od nauczycieli umiejętności łączenia kompetencji twardych, czyli specjalistycznych z kompetencjami miękkimi, w obszarze twórczego myślenia i działania.

Z powyższego spojrzenia na nauczycielskie kompetencje wysnuć można kolejne pytania, tym razem o nauczycielskie metody pracy z uczniem. Kluczową rolę odgrywa tu wybór stosowanych sposobów pracy z uczniami i uświadomienie sobie, z jakiego powodu właśnie te sposoby preferuje. Co chcę osiągnąć stosując dane metody? W jakiej pozycji (dominującej, partnerskiej, wycofanej) występuję w relacji z uczniami, pracując z nimi tymi metodami? Może metoda, którą preferuję pozwala „schować się za nią”, by nie ujawnić swoich osobistych lęków i oporów wynikających z posiadanych braków kompetencyjnych? A może wręcz odwrotnie, to te metody pokazując ogrom możliwości, umożliwiają nauczycielowi i jego uczniom rozwijać się twórczo, pokonywać trudności i rozwijać swoją moc sprawczą, poczucie odpowiedzialności i doświadczać wolności twórczej.

Wreszcie, szukając odpowiedzi na ostatnie pytania: Kogo edukuję i po co? Będąc *de facto* pytaniami o cele pracy nauczyciela, należałoby wyjść od zastanowienia się nad oczekiwaniami wobec człowieka przyszłości. Oczekiwania te, formułowane są w oparciu o prognozy zmian dotyczące przyszłościowego rynku pracy, tworzenia nowych zawodów i wygaszania starych, czy też obecne opinie pracodawców na temat przygotowania młodych ludzi do pracy i radzenia sobie z wyzwaniami. I tak, na podstawie badań, stworzona została klasyfikacja oczekiwań wobec człowieka przyszłości. W myśl tej klasyfikacji człowiek ten, powinien:

- Posiadać zdolność aktywnego uczenia się
- Być kreatywny
- Umieć dzielić się wiedzą
- Umieć współpracować z innymi osobami
- Być skoncentrowany na designthinkingu
- Być otwarty, komunikatywny i empatyczny, bo taka postawa stanowi budulec nowego rodzaju społeczności zorganizowanej wokół idei wzajemnego rozwoju i wzrostu
- Umieć odnaleźć się w patchwork'u zawodów, form pracy i miejsc, bo taka będzie nasza nowa zawodowa rzeczywistość [11].

Oczekiwania te implikują cele nie tylko pracy nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej, ale całego systemu szkolnego. Skłaniają też do przeanalizowania priorytetów futurystycznej edukacji twórczej, a w związku z tym i zadania nauczyciela przyszłości. Obecnie pojęcie edukacji definiuje się przez pryzmat dwóch równolegle dokonujących się procesów, gdzie na pierwszym miejscu znajduje się proces kształcenia, nastawiony na przekazywanie i przyswajanie wiedzy, a którego „konsekwencją” niejako ma być proces wychowania. Priorytetem tak rozumianej edukacji jest przede wszystkim rozwój sfery intelektualno-poznawczej dzieci.

Schemat 1. Pojęcie edukacji dziś

Być może w obliczu życia w czasach chwiejnych, niepewnych, niestałych należy przenieść akcent z procesu kształcenia na proces wychowania, rozumianego jako „złożony, dynamiczny układ zależnych od siebie procesów nadawania i odbierania wpływu, które zachodzą między jednostkami (dojrzałym wychowawcą a wciąż rozwijającym się wychowankiem) pełniącymi zróżnicowane i specyficzne role. Dochodzi do spotkania, w którym głównym celem jest rozwój osobowości wychowanka” [12].

Priorytetem edukacji opartej na teoriach psychologii wychowania jest rozwój sfery

emocjonalno-wolicjonalnej i społeczno-działaniowej młodego człowieka.

Schemat 2. Pojęcie edukacji przyszłości

W obliczu tych wszystkich kryzysów obejmujących swym zasięgiem cały świat, nie sposób odnieść wrażenia, że są one jedynie konsekwencją największego z największych, a mianowicie kryzysu samego człowieka i jego człowieczeństwa. Stąd, by powstrzymać człowieka przed samozagładą, należy odbudować w nim poczucie człowieczeństwa. W tym momencie, przeniesienie akcentu z kształcenia na wychowanie w procesie edukacji jawi się jedynym słusznym rozwiązaniem.

Jak tego dokonać? Jednym ze sposobów jest wprowadzenie dzieci w świat wartości. Takie działanie edukacyjne powinno stać się priorytetem wczesnej edukacji i zadań nauczyciela. Dziecko uczy się przez naśladowanie. Jego modelami stają się znaczące dla niego osoby. Są nimi rodzice i nauczyciele właśnie. To oni stają się swoistego rodzaju „matrycą” hierarchii wartości dla dzieci. Człowiek nie może istnieć, wzrastać, zmieniać się bez kierowania się w swoim życiu wartościami. To one definiują prawdę o człowieku [13], motywują do działania [14], otwierają horyzonty myślowe [15]. Gwarantują wychowanie szczęśliwego człowieka [16]. Zatem, jak mówią P. Schiller i T. Bryant „czas zastanowić się, jakie wartości będą ważne w przyszłości naszych dzieci i rodzin, a następnie wprowadzać je i podtrzymywać w naszym codziennym życiu. [...] Jeśli pozostawimy nauczanie wartości przypadkowi, ryzykujemy utracenie nieodzownego elementu naszej kultury” [17].

Przeżywany przez nas czas wojny, pokazuje, że jedną z głównych i ponadczasowych wartości ludzkich jest poczucie wolności. Tym samym, wolność staje się jedną z podstawowych wartości, której służyć powinien proces wychowania. Ważne jest jednak, by wziąć pod uwagę, że wychowanie do wolności nie stanowi celu samego w sobie. Poczucie wolności związane jest bowiem z doświadczaniem i przeżywaniem innych, niezbędnych człowiekowi do życia wartości, a mianowicie niezależnością i swobodą, samookreśleniem i samostanowieniem, niepodległością i suwerennością, radością, zadowoleniem i dobrym samopoczuciem, połączonym z przekonaniem, że życie samo w sobie jest dobrem, wartością i ma sens [18]. Wolność związana jest również z poczuciem godności osobistej i cudzej oraz szacunkiem dla wspólnego dobra. Wszystko to sprawia, że wolność jest nie tylko jednym z celów wychowania, lecz „praktykowanie wolności” staje się również jednym z istotnych sposobów oddziaływania na rozwój człowieka oraz budowanie jego tożsamości i osobowości [19]. Praktykowanie wolności, to z kolei nic innego, jak stwarzanie warunków do dokonywania własnych wyborów i formułowania samodzielnych sądów, godząc się niejednokrotnie z ryzykiem popełniania błędów, i ponoszeniem przykrych dla siebie konsekwencji. To również konstruowanie przestrzeni do rozwoju swojej autonomii, związanej m.in. ze zdolnością do przeciwstawiania się presji zewnętrznej, przy jednoczesnym uświadomieniu sobie, a następnie jasnym, czytelnym zwerbalizowaniu własnych potrzeb i oczekiwanych korzyści, podejmowaniu własnych decyzji i kreowaniu życia po swojemu [20].

W literaturze przedmiotu poświęconej zagadnieniom wolności spotyka się różne definicje tego pojęcia. Wszystkie je łączą jednak trzy fakty:

- wolność jest wolnością kogoś, podmiot wolności musi być osobą zdolną do wyrażania swoich pragnień i podejmowania decyzji
- wolność polega na możliwości zrobienia czegoś, realizacji jakichś celów
- wolności zawiera w sobie brak ograniczeń uniemożliwiających jej realizację: „X jest wolny od Y do zrobienia lub stania się Z” [21].

Z analizy literatury przedmiotu wynika również, że pojęcie wolności ma wielopostaciowy charakter. Wyróżnia się bowiem, wolność pozytywną, negatywną i wewnętrzną. Ta ostatnia, jest

podstawą dwóch pierwszych. Od rozwinięcia w sobie, poczucia wolności wewnętrznej rozpoczyna się bowiem proces stawania się wolnym [22].

Wolność wewnętrzna - to moc, która pozwala nam kierować i panować nad naszym życiem. To odwaga, sprzyjająca podejmowaniu mało popularnych decyzji, i postępowaniu zgodnemu ze swoją intuicją i sumieniem. To wolna wola, którą wykorzystujemy w poznawaniu siebie i tworzeniu indywidualnych historii własnego życia, transformowaniu ich, i kreowaniu wszystkiego od nowa. Wolność wewnętrzna, to także poczucie własnej odpowiedzialności [23]. Człowiek wewnętrznie wolny, to przede wszystkim człowiek z wielkim poczuciem odpowiedzialności, zarówno za siebie i własne czyny, jak i za innych, i ich czyny. To człowiek, który w rozumieniu odpowiedzialnej wolności jest gotów ponieść wszelkie konsekwencje swoich decyzji i swoich czynów lub też czyichś decyzji i czyichś czynów [24].

Wg M. Michalika, odpowiedzialność oznacza:

- świadome podejmowanie decyzji przy jednoczesnym rozumieniu wszelkich skutków z niej wynikających i pełnym ponoszeniu konsekwencji takiego działania;
- świadome dokonanie wyboru, ale z „niepełnym obrazem” czy też niepewnością co do skutków, a mimo to istniejącą zgodą na ponoszenie konsekwencji;
- pociąganie kogoś do odpowiedzialności – gdy „patrzemy” na odpowiedzialność już z punktu widzenia skutków, a nie – z punktu widzenia podmiotu, który podejmuje jakieś działania. W rezultacie sytuacja ta może mieć miejsce nie tylko we wskazanych wyżej przypadkach, ale także wtedy, gdy mimo świadomego wyboru nie istnieje zgoda na ponoszenie konsekwencji;
- postępowanie w sposób odpowiedzialny – będące zaprzeczeniem bierności i asekuranctwa i związane ściśle z pełnionymi przez jednostkę ludzką rolami społecznymi [25].

Z powyższych definicji wynika, że odpowiedzialność może być ponoszona zarówno za siebie, jak i za innych. Mieć charakter indywidualny i zbiorowy. Można również być odpowiedzialnym za „coś” i za „kogoś”, jak również wobec samego siebie oraz przed kimś innym.

Zatem oczywistością jest wzajemne warunkowanie się odpowiedzialności i wolności. Na fakt ten zwraca uwagę m.in. M. Michalik twierdząc, że *„im większe jest poczucie odpowiedzialności jednostki [...], tym więcej przysługuje jej wolności, tym większa może być przyznana jej samodzielność [...]”* [26]. Tak więc, odpowiedzialność to istotna cecha człowieka wolnego. Stąd też, ważne jest, by twórczy nauczyciel czasów współczesnych rozumiał ten fakt i uznał odpowiedzialności jako wartości, i podejmowała działania wychowywania i kształcenia młodego pokolenia w szacunku do omawianych powyżej wartości.

Kolejnymi pojęciami istotnymi dla pracy twórczych nauczycieli są konotujące z pojęciami wolności i odpowiedzialności terminy autokreacja, samorealizacja i samorozwój, postrzegane jako stan wolności, jego afirmacja [27], pozwalająca uznać pozytywną istotę tego stanu.

Abraham Maslow, badacz ludzkich potrzeb, stwierdził: **„Muzycy muszą się zajmować muzyką, malarze muszą malować, poeci muszą pisać, jeśli ostatecznie mają być ze sobą w zgodzie. Ludzie muszą być tym, kim mogą być. Muszą być wierni swojej naturze”** [28]. Słowa te pokazują, jak ważne jest, życie w zgodzie ze sobą, dążąc poprzez samorealizację i samorozwój do samospelnienia, czyli poczucia radości z życia i jego sensu. To samospelnienie jest możliwe dzięki świadomości osobistego potencjału i umiejętności tworzenia lub też dostrzegania sytuacji, w których ten potencjał może być wykorzystany. Na ten osobisty potencjał, składa się całe bogactwo posiadanych zasobów własnych wynikających z bagażu doświadczeń, możliwości, zdolności, predyspozycji, i zainteresowań oraz całego bogactwa cech osobowościowych.

Według Lecha Ostasza samorealizacja jest pojęciem bardzo szerokim, obejmującym zarówno procesy świadome, jak i nieświadome [29]. Tadeusz Czarnik natomiast, podkreśla złożoność tego określenia. Zdaniem tego autora, termin „samorealizacja” definiowany może być, co najmniej w trojaki sposób:

- pierwszy – egzystencjalny – oznaczający, że człowiek sam się realizuje, sam siebie stwarza;

- drugi – rozumiany, jako realizacja tkwiących w danej osobie możliwości, czyli pełne lub częściowe wykorzystanie posiadanych przez nią zdolności, talentów lub warunków fizycznych;
- trzeci – traktujący samorealizację jako realizację pewnej idei siebie samego, co w rezultacie jest równoważne z celem lub wartością, wobec których coś trzeba starać się dokonywać [30].

Samorealizacja oznacza zatem harmonię pomiędzy „prawdziwą osobowością a uniwersalnym systemem” [31].

Z powyższym terminem wiążą się dwa kolejne, czyli samorozwój i samo – lub autokreacja. Przedrostek samo- lub auto- oznacza w przypadku powyższych pojęć „inicjowanie z siebie i w sobie” [32]. Przyjmując powyższy tok myślenia, można uznać, że samorozwój i autokreacja, to rodzaj aktywności dążącej do osiągnięcia osobistej doskonałości. Podstawą tej aktywności jest samodzielne zdobywanie wiedzy o sobie i świecie, doskonalenie i/lub zdobywanie nowych umiejętności, a także ustawiczna praca nad własną osobowością.

Potocznie – samorozwój czy autokreacja to działania zmierzające do stawania się coraz bardziej autentycznym i absolutnie prawdziwym człowiekiem. To proces osiągania pełni doskonałości, w byciu sobą [33]. To wyzwanie w samym sobie:

- ciekawości poznawczej i wytrwałości
- potrzeby uczenia się na błędach i refleksyjności
- ostrości zmysłów
- myślenia uwzględniającego związki między zjawiskami z różnych dziedzin
- umiejętności łączenia logiki z wyobraźnią
- akceptacji niepewności [34].

Przy czym podkreśla się intencjonalność i samoświadomość tego procesu [35].

Omawiane powyżej pojęcia łączy wspólny mianownik, a mianowicie ich realizacja zależna jest od osobistego zaangażowania [36]. Zatem praca twórczego nauczyciela powinna sprowadzać się m.in. do rozwijania u swoich podopiecznych potrzeby i umiejętności pracy nad sobą i autodoskonaleniem.

Zanim jednak człowiek zdobędzie wiedzę o sobie samym i nauczy się zaspokajać własne potrzeby samorozwoju, samorealizacji i autokreacji, poddawany jest wychowawczym oddziaływaniom kreacyjnym. Rodzice, nauczyciele, wychowawcy w poczuciu odpowiedzialnej wolności za przyszłość swoich podopiecznych podejmują starania, których celem jest kreowanie sytuacji wychowawczych, sprzyjających rozwojowi dzieci i młodzieży. Niestety nie zawsze idzie to w parze z poczuciem wolności wychowanków. Mogą oni mieć wrażenie, że poddawani są procesowi „bycia kreowanym”, często też przez niezależne od człowieka procesy i wpływy przyrodnicze oraz z – najmniej uświadomioną – współkreacją, która odbywa się podczas każdego spotkania z drugim człowiekiem [37].

Reasumując powyższe rozważania dotyczące odpowiedzialnej wolności twórczego nauczyciela we współczesnym świecie należy podkreślić, że niezależnie w jakich czasach przyszło i przyjdzie nam żyć, należy pamiętać, że w kreowaniu nowoczesnej przestrzeni wychowawczej i podejmowaniu twórczych działań edukacyjnych powstaje niepowtarzalne „dzieło”, którym jest niezależny, szczęśliwy i spełniony człowiek.

BIBLIOGRAFIA:

1. Stolarczyk M.: Główne przyczyny i przejawy kryzysów w Unii Europejskiej oraz ich implikacje dla dalszego procesu integracji europejskiej, (w:) Rocznik Nauk Społecznych, Tom 8(44), numer 3 – 2016 DOI: <http://dx.doi.org/10.18290/rns.2016.44.3-2>
2. Mack, O., i Khare, A.: Perspectives on a VUCA World. *Managing in a VUCA World*, 3–19, 2016
3. Le Roux, T., i Sutton, L.B.: From a VUCA to a BANI world: Has the view and practice of internal communication changed through the pandemic?. *Reboot: Should Organizations Rediscover Communication with Internal & External Stakeholders?*, 2022

4. Grabmeier S.: BANI versus VUCA: a new acronym to describe the world”, 2020, <https://stephangrabmeier.de/bani-versus-vuca/>
5. Borowski B.: Osobowość twórcza a wybrane aspekty funkcjonowania społecznego, (w:) *Studia Psychologica IX, Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis*, 2016
6. Żegnałek K.: Nauczyciel z powołania...i dobrze wykształcony, (w:) „*Życie Szkoły*” nr 8, 2008
7. Pękała J. J.: Współczesne dylematy polskiego nauczyciela, *Kwartalnik Pedagogiczny* 2012/2, [file:///C:/Users/kayah/Downloads/WspczesnedylematypolskiegonauczycielaJoannaPkala%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/kayah/Downloads/WspczesnedylematypolskiegonauczycielaJoannaPkala%20(2).pdf) \
8. Jagieła J.: Samoświadomość nauczycieli w koncepcjach edukacyjnej analizy transakcyjnej, (w:) *Pedagogika*, t. XXVI, nr 1, *Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, 2017, <http://dx.doi.org/10.16926/p.2017>
9. Kwiatkowski S. M., **Kompetencje przyszłości** [w:] Kwiatkowski S. M. (red.), **Kompetencje przyszłości**. Seria Naukowa FRSE. Tom III, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2018
10. Stefańska B.: Twarda empatia Managera, <https://potencjalosobowosci.com/twarda-empatia-managera/> 2018
11. Łapińska J., Sudolska A., Zinecker M.: Raport z badań empirycznych w zakresie kompetencji i zawodów przyszłości Materiał przygotowany w ramach prac Obserwatorium Kompetencji Przyszłości Fundacji Platforma Przemysłu Przyszłości, Warszawa 2022
12. Piecuch E.: Wychowanie szczęśliwego człowieka podstawowym celem rodziców, (w:) *Wychowanie w Rodzinie* 6, 63-81, 2012
13. Bobko B.: 2001
14. (R., E. Franken, 2005)
15. (A. Damasio, 2018)
16. Piecuch E.: Wychowanie szczęśliwego człowieka podstawowym celem rodziców, (w:) *Wychowanie w Rodzinie* 6, 63-81, 2012
17. Schiller P., Bryant T.: Wychowuj mądrze. Naucz dziecko podstawowych 16 wartości, wyd. Liber, Poznań 2004
18. Lyubomyrsky S.: Wybierz szczęście. 12 kroków do życia jakiego pragniesz, wyd. Laurum, Warszawa 2020
19. Gałkowski S.: [Wolność niedojrzałych? Problem wolności w procesie wychowania](#), (w:) *Studia Paedagogica Ignatiana*, tom 24, wyd. 3/2021
20. Gałkowski S.: [Wolność niedojrzałych? Problem wolności w procesie wychowania](#), (w:) *Studia Paedagogica Ignatiana*, tom 24, wyd. 3/2021
21. MacCallum G.C. Jr.: Negative and Positive Freedom, „*Philosophical Review*” (76) 1967
22. Berlin I.: Cztery eseje o wolności, wyd. PWN, Warszawa 1994
23. Stojek D.: Wewnętrzna wolność, <https://dorotastojek.pl/2021/11/09/wewnetrzna-wolnosc/>
24. *Słownik języka polskiego*, Warszawa 2005
25. Michalik M.: O niektórych paradoksach odpowiedzialności. [W:] de Tchorzewski A.M. (red.): *Odpowiedzialność jako wartość i problem edukacyjny*, Bydgoszcz 1998
26. Michalik M.: O niektórych paradoksach odpowiedzialności. [W:] de Tchorzewski A.M. (red.): *Odpowiedzialność jako wartość i problem edukacyjny*, Bydgoszcz 1998
27. Jaśtał J.: O złudzeniach samorozwoju. [W:] Pawlica J.(red.): *Autokreacja człowieka – między wolnością a zniewoleniem. Materiały VI Jagiellońskiego Sympozjum Etycznego*, 5–6 czerwiec 1995, Kraków 1995
28. Maslow A.: *W stronę psychologii istnienia*, tłum. I. Wyrzykowska, REBIS, Poznań 2004
29. Ostasz L.: *Autokreacja. Współkreacja. Spotkanie*. [W:] Pawlica J.(red.): *Autokreacja człowieka – między wolnością a zniewoleniem. Materiały VI Jagiellońskiego Sympozjum Etycznego*, 5–6 czerwiec 1995, Kraków 1995
30. Czarnik T.: *Podstawowe znaczenia terminu samorealizacja*. [W:] Pawlica J.(red.): *Autokreacja człowieka – między wolnością a zniewoleniem. Materiały VI Jagiellońskiego Sympozjum Etycznego*, 5–6 czerwiec 1995, Kraków 1995

- 31.Jaśtał J.: O złudzeniach samorozwoju. [W:] Pawlica J.(red.): Autokreacja człowieka – między wolnością a zniewoleniem. Materiały VI Jagiellońskiego Sympozjum Etycznego, 5–6 czerwiec 1995, Kraków 1995
- 32.Ostasz L.: Autokreacja. Współkreacja. Spotkanie. [W:] Pawlica J.(red.): Autokreacja człowieka – między wolnością a zniewoleniem. Materiały VI Jagiellońskiego Sympozjum Etycznego, 5–6 czerwiec 1995, Kraków 1995
- 33.Jaśtał J.: O złudzeniach samorozwoju. [W:] Pawlica J.(red.): Autokreacja człowieka – między wolnością a zniewoleniem. Materiały VI Jagiellońskiego Sympozjum Etycznego, 5–6 czerwiec 1995, Kraków 1995
- 34.Gelb M. J.: Myśleć jak geniusz, wyd. Rebis, Poznań 2002
- 35.Ostasz L.: Autokreacja. Współkreacja. Spotkanie. [W:] Pawlica J.(red.): Autokreacja człowieka – między wolnością a zniewoleniem. Materiały VI Jagiellońskiego Sympozjum Etycznego, 5–6 czerwiec 1995, Kraków 1995
- 36.Jaśtał J.: O złudzeniach samorozwoju. [W:] Pawlica J.(red.): Autokreacja człowieka – między wolnością a zniewoleniem. Materiały VI Jagiellońskiego Sympozjum Etycznego, 5–6 czerwiec 1995, Kraków 1995
- 37.Ostasz L.: Autokreacja. Współkreacja. Spotkanie. [W:] Pawlica J.(red.): Autokreacja człowieka – między wolnością a zniewoleniem. Materiały VI Jagiellońskiego Sympozjum Etycznego, 5–6 czerwiec 1995, Kraków 1995